

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ**

Əlyazması hüququnda

Kərimli Könül Elçin qızı

**“Dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizmi və idarə edilməsi”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı:

060401 Dünya iqtisadiyyatı

İxtisaslaşma:

**Beynəlxalq maliyyə və Kredit
münasibətləri**

Elmi Rəhbər:

i.e.d. prof M.Y. Quliyev

Magistr proqramının rəhbəri:

M.Q.Məmmədov

Kafedra Müdiri:

prof. İ.A.Kərimov

Bakı 2018

Mündəricat

GİRİŞ	3
I FƏSİL. DÜNYA İQTİSADİYYATININ VALYUTA-KREDİT SİSTEMİNİN FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ	8
1.1. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin konseptual əsasları	8
1.2. Dünya valyuta-kredit sistemlərinin yaranması, təkamülü və kredit mexanizminin inkişafı.....	12
1.3. Beynəlxalq kreditin rolu və kredit bazarının fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri	31
FƏSİL II. QLOBAL İQTİSADİ SİSTEMDƏ KREDİT RESURLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	37
2.1. Müasir iqtisadi şəraitdə kredit resurslarının idarə edilmə mexanizmi.....	37
2.2. Qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətləri.....	47
2.3. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolu	53
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIĞIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ	61
3.1. İqtisadiyyatın kreditləşməsinin idarə olunmasının milli təcrübəsi	61
3.2. Azərbaycan maliyyə-kredit sistemində və onun qlobal maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri	62
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	69
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	74
XÜLASƏ	79
SUMMARY	80
PEZİOME	81

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünya dövlətləri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq ödəniş vasitələrinin müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır. Bu zərurəti aradan qaldırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunmuşdur. Belə ki, ödəniş vasitəsi kimi ilk olaraq əmtəələr dövriyyəyə girmiş, barter üsullarından istifadə olunmuş, daha sonralar isə beynəlxalq ödənişi təmin etmək vasitəsilə puldan və ya pulun ekvivalenti olan vasitələrdən istifadə olunmuşdur. İlk vaxtlar metal pullar dövriyyəyə buraxılmış, daha sonra isə metal pulların daha tez xarab olması, paslanması və digər bu kimi səbəblərdən qızılın dövriyyəyə girməsi zərurəti yaranmışdır. Belə ki, məlum olduğu kimi qızıl uzun müddət istifadə oluna bilir və pulun ekvivalenti kimi maddi dəyər ifadə edə bilir. Beləliklə ödəniş vasitələri yaranmağa başladı. Beynəlxalq ödəniş vasitələrinin yaranıb formalaşması nəticəsində artıq beynəlxalq ticarətdə və eləcə də alqı-satqı proseslərində qızıldan, daha sonralar isə qızılı əvəz etmək iqtidarında olan kağız pullardan istifadə olunmağa başladı. Kağız pul olaraq elə valyuta seçilməli idi ki, həmin valyuta yüksək dönərliliyə malik olsun. Başqa sözlə desək, həmin valyuta digər ölkələrin milli valyutalarına asanlıqla çevrilə bilsin. Qəbul olundu ki, həmin dövr üçün yüksək dönərliliyə malik valyutalar ABŞ dolları və eyni zamanda da ingilis funt-sterlinqidir. Uzun müddət dünya dövlətləri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində ödəniş vasitəsi kimi ABŞ dollarından və ingilis funt-sterlinqindən istifadə olundu. Lakin bir müddət sonra ingilis funt-sterlinqi də sıradan çıxdı və bundan sonra beynəlxalq ödənişləri təmin etmək üçün ABŞ dolları vahid hökmranlıq qazanmış oldu. Bütün bu proseslərin hər biri beynəlxalq valyuta sistemlərinin inkişaf və təkamül dövrlərinə təsadüf edir.

Dünya valyuta sistemi indiki müasir vəziyyətinə birdən-birə qovuşmamışdır. Uzun təkamül yolu keçərək indiki səviyyəsinə çatmış beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemi milli iqtisadiyyatların və ya milli təsərrüfatların ölkə hüdudlarını aşaraq beynəlmilləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Beynəlxalq valyuta sisteminin

yananmasını zərurətə çevirən məhz dövlətlərarası iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ərazi məhdudiyəti tanımaması olmuşdur.

Beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülündə əhəmiyyət daşıyan dörd mərhələnin araşdırılması nəticəsində belə bir ortaq fikrə gəlmək olar ki, beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün hər bir mərhələsi özündən əvvəlki mərhələlərin bir neçə xarakterik xüsusiyyətlərini daşıyır. Eyni zamanda da hər sonrakı mərhələ özündən əvvəl mövcud olmuş mərhələdəki çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Məsələn, Paris valyuta sistemi sırf beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi qızıldan istifadəni əsas götürürdüsə, daha sonra yaranmış Genuya valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi yalnız qızılı deyil, qızılı yanaşı ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqini də əsas götürürdü. Genuya valyuta sistemini əvəzləyən Bretton-Vudz valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi həm qızıl standartını saxlamağı, həm də ABŞ dollarını əsas götürmüşdür. Çünki digər beynəlxalq ödəniş vasitəsi olan ingilis funt-sterlinqi həmin dövrdə mövcud tələblərlə ayaqlaşa bilməmişdir. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz Böyük Britaniyanın qızıl ehtiyatlarının kifayət qədər olmaması əsas göstərilirdi. Və nəhayətində son mərhələ olan Yamayka valyuta sistemi isə ABŞ dollarının digər ölkələrin valyuta məzənnələri ilə bərabərliyinə əsaslandı və ən əsası digər üç mərhələnin hər birində olan qızıl standartını ləğv etmiş oldu.

Kredit latın sözü olan “gredetem-gredere” sözlərindən əmələ gəlib, etimadətme və ya inanma mənasına gəlir. Kredit ilə mübadilənin aparılması iqtisadi inkişafın ən son mərhələsini təşkil edir. Belə ki, insanlar pul-kredit münasibətləri yaranmadığı dövrlərdə malı mal ilə əvəz etmişlər. Daha sonralar isə pul və kredit anlayışları formalaşmağa başlamışdır. Kredit qarşılığı gələcəkdə ödəniləcək və etimad üzərində qurulmuş bir tədiyyə forması olaraq yaranmağa, formalaşmağa başlanılmışdır. Kredit münasibətlərində yalnız kredit alanın ödəmə arzusu yetərli deyil, hətta kreditin məbləği qədər, hətta ondan daha yüksək dəyərdə qarşılığı və təminatı olmalıdır. Kredit etimada və yaxud da təminata əsaslanan bir əməliyyat sayılır. Kredit qənaət olunan pulların bazara axmağına və məhsulların, işlərin və xidmətlərin ən səmərəli şəkildə

istifadəsinə köməkçi olur. Kredit cari pul ilə gələcəkdə mövcud ola biləcək pulun mübadiləsidir.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında deyə bilərik ki, dissertasiya işinin mövzusu kifayət qədər aktualdır və bu sahənin tədqiqi məsələyə kompleks yanaşmanı tələb edir.

Dissertasiya işinin metodu. Dissertasiya işinin yazılmağında analiz ilə sintez, həmçinin də deduksiya və induksiya metodlarından istifadə edilmişdir. Belə ki, analiz metodu kimi mövzu tam şəkildə götürülmüş və daha sonra fəsillərə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Daha sonra isə sintez metodu vasitəsilə bu fəsillər iqtisadi sistemdə birləşdirilmişdir. İnduksiya metodu vasitəsilə dissertasiya işi haqqında iqtisadi faktlar toplanmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Sonra isə deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin əldə olunmuş faktlar əsasında ümumi prinsiplər, nəzəri ümumiləşdirmələr, bir sözlə desək, əməli fəaliyyət üzrə vacib olan önəmli tövsiyələr müəyyən olunmuşdur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizmi və onun idarə edilməsi sisteminin tədqiq olunmasıdır. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin icrası zəruridir:

- ✓ Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin konseptual əsasları əhatəli təhlil olunur;
- ✓ Beynəlxalq valyuta-kredit sistemlərinin yaranması, təkamülü və inkişaf mərhələləri tədqiq olunur;
- ✓ Dünya iqtisadiyyatının valyuta-kredit sisteminin fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri tədqiq olunur;
- ✓ Qlobal və regional maliyyə təşkilatlarının əsas növləri və fəaliyyət mexanizmi əhatəli təhlil olunur;
- ✓ Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı münasibətləri, əməkdaşlığı və beynəlxalq investisiyalar sferasında rolu tədqiq olunur;

- ✓ Azərbaycan iqtisadiyyatı maliyyə-kredit sistemində və onun qlobal maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri əhatəli şəkildə təhlil olunur.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetinin əsasında dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizminin tədqiqi dayanır. Dissertasiya işinin obyektı isə dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizminin idarə edilməsi istiqamətində aparılmış tədqiqat ibarətdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqat işinin informasiya bazasının əsasında beynəlxalq valyuta-kredit əlaqələri və xarici dövlətlərin pul-kredit sistemi, beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri, beynəlxalq maliyyə və eləcə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlər haqqında dərsliklər və dərs vəsaitləri təşkil edir. Bununla yanaşı, dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif internet ehtiyatlarının məlumatlarından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliyini aşağıdakılar təşkil edir:

- ✓ Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının investisiyalar axınının rolu əhatəli təhlil olunur;
- ✓ Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlər sisteminin tənzimlənməsinin əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi beynəlxalq maliyyə-kredit institutları əhatəli təhlil olunur;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının xarakterik xüsusiyyətləri və fəaliyyət istiqamətləri tədqiq olunur;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının inkişaf strategiyaları əhatəli tədqiq olunur.
- ✓ Azərbaycan Respublikası ilə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin ölkə iqtisadiyyatına verə biləcəyi səmərə əhatəli tədqiq olunur.

İşin həcmi və strukturu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə ilə təkliflərdən, eləcə də sonda tədqiqat işində istifadə olunmuş ədəbiyyatların siyahısından ibarətdir. Dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif adda və sayda yerli və xarici ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur. Həmçinin işin yazılmasında internet resurslarına da müraciət olunmuşdur.

I FƏSİL. DÜNYA İQTİSADİYYATININ VALYUTA-KREDİT SİSTEMİNİN FƏALİYYƏTİNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin konseptual əsasları

Dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq ödəniş vasitələrinin müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır. Bu zərurəti aradan qaldırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunmuşdur. Belə ki, ödəniş vasitəsi kimi ilk olaraq əmtəələr dövriyyəyə girmiş, barter üsullarından istifadə olunmuş, daha sonralar isə beynəlxalq ödənişi təmin etmək vasitəsilə puldan və ya pulun ekvivalenti olan vasitələrdən istifadə olunmuşdur. İlk vaxtlar metal pullar dövriyyəyə buraxılmış, daha sonra isə metal pulların daha tez xarab olması, paslanması və digər bu kimi səbəblərdən qızılın dövriyyəyə girməsi zərurəti yaranmışdır. Belə ki, məlum olduğu kimi qızıl uzun müddət istifadə oluna bilər və pulun ekvivalenti kimi maddi dəyər ifadə edə bilər. Beləliklə ödəniş vasitələri yaranmağa başladı. Beynəlxalq ödəniş vasitələrinin yaranıb formalaşması nəticəsində artıq beynəlxalq ticarətdə və eləcə də alqı-satqı proseslərində qızıldan, daha sonralar isə qızılı əvəz etmək iqtidarında olan kağız pullardan istifadə olunmağa başladı. Kağız pul olaraq elə valyuta seçilməli idi ki, həmin valyuta yüksək dönərliliyə malik olsun. Başqa sözlə desək, həmin valyuta digər ölkələrin milli valyutalarına asanlıqla çevrilməli olsun. Qəbul olundu ki, həmin dövr üçün yüksək dönərliliyə malik valyutalar ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqidir. Uzun müddət dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində ödəniş vasitəsi kimi ABŞ dollarından və ingilis funt-sterlinqindən istifadə olundu. Lakin bir müddət sonra ingilis funt-sterlinqi də sıradan çıxdı və bundan sonra beynəlxalq ödənişləri təmin etmək üçün ABŞ dolları vahid hökmranlıq qazanmış oldu. Bütün bu proseslərin hər biri beynəlxalq valyuta sistemlərinin inkişaf və təkamül dövrlərinə təsadüf edir. Bu haqda növbəti sualın izahında daha ətraflı söz açılacağından bu paragrafda yalnız beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin konseptual əsaslarına toxunulacaqdır.

Qeyd etdiyimiz kimi dünya ölkələri arasında yaranmış beynəlxalq xarici iqtisadi əlaqələrin inkişafında və beynəlxalq ödənişlərin təmin olunması nəticəsində beynəlxalq valyuta-kredit sistemi yaranmağa, formalaşmağa başlamışdır. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin yaranıb formalaşmasının əsas məqsədi dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi və beynəlxalq ödənişi təmin etməklə yanaşı, eyni zamanda da beynəlxalq maliyyə və kredit institutları, təşkilatları vasitəsilə iqtisadiyyatı zəif olan ölkələrə aşağı faizli kreditlərin verilməsini təmin etmək, bunun nəticəsində həmin ölkələrdə iqtisadi sabitliyin təmin olunmasıdır.

Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin yaranıb formalaşması nəticəsində kapitalın hərəkəti prosesi güclənməyə başlamışdır. Belə ki, artıq xarici-iqtisadi əlaqələrin və ticarətin genişlənməsi nəticəsində kapitalın hərəkəti ölkə hüdudlarını aşaraq beynəlxalq xarakter daşımağa başlamışdır. İstər beynəlxalq ödənişlərin təmin olunmasında, istərsə də istehsalın xarici ölkələrə daşınması nəticəsində kapitalın beynəlxalq hərəkəti baş verir.

Kapitalın beynəlxalq hərəkəti haqqında nəzəriyyəçilərdə müxtəlif fikirlər formalaşmışdır. Kapitalın beynəlxalq hərəkəti ilə əlaqədar olaraq yaranmış nəzəriyyələrdən biri də “Beynəlxalq Finans” nəzəriyyəsidir. Bu nəzəriyyəyə görə kapitalın ixracı, yəni digər ölkələrə investisiya olunması lap çox risklidir. Risklərin xeyli yüksək olması isə təbii ki, xarici bir dövlətdə investisiya qoyacaq olan tərəflərin əlaqəli dövlətin kredit riskinə əsasən lap çox gəlir gözləməyi ilə hərəkət etməyinə səbəb yaradır.[2. s.137]

Kapitalın beynəlxalq hərəkətinin sürətlənməsi dünya ölkələri arasında valyuta münasibətlərinin və valyuta mübadiləsinin yaranmasını zəruri etmişdir. Valyuta italyan mənşəli sözdür. “Valuta” italyan dilindən tərcümədə “qiymət”, “dəyər” mənasını verir. Valyuta hər bir ölkənin öz daxili qanunvericilik aktları əsasında yaradılmış pul nişanıdır. Həmin valyuta ABŞ-da dollar, İngiltərədə funt-sterlinq, Yaponiyada ien, Azərbaycanda isə manatdır. Hər bir ölkənin valyuta-maliyyə münasibətləri fərqlidir və və həmin valyutanın bir hissəsi valyuta və ya maliyyə resurslarını təşkil edir və ölkənin

beynəlxalq iqtisadi və ticarət əlaqələrinin formalaşmasında mübadilə və ödəmə vasitəçisi rolunu oynayır.

Beynəlxalq valyuta mübadiləsində iştirak baxımından hər bir ölkənin milli valyutası fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Daxili və ya milli valyuta bazarında hər hansı bir dövlətin valyutasının başqa dövlətin valyutasına dəyişdirilməsi, eyni zamanda da alınıb satılması qaydalarına görə valyutaların üç növü xüsusilə fərqləndirilir. Onlar aşağıdakılardır: [26]

- ✓ Sərbəst çevrilmə qabiliyyəti olan tam çevrilən valyutalar;
- ✓ Qismən çevrilən valyutalar;
- ✓ Çevrilmə qabiliyyəti olmayan, yəni çevrilməyən valyutalar.

Dünya dövlətləri arasında bir çoxunun valyutaları tam çevrilmə qabiliyyətinə malik olan valyutalardır. Bu tip valyutaları digər dövlətin valyutasına asanlıqla çevirmək mümkün olduğundan tam çevrilən valyutalar hesab olunurlar. Haqqında danışdığımız bir dövlətin valyutasının tam sərbəst şəkildə başqa dövlətin valyutasına çevrilməsi prosesinə valyutanın konvertləşdirilməsi deyilir. Müasir iqtisadi şəraitdə Beynəlxalq Valyuta fonduna daxil olmuş 180 dövlətdən 60-nın valyutası sərbəst çevrilmə qabiliyyəti olan tam çevrilən valyutadır. Sərbəst çevrilmə qabiliyyəti olan tam çevrilə bilən valyutalara ABŞ dollarını, alman markasını, ingilis funt-sterlinqini, Avropa Birliyinə daxil dövlətlərin pul vahidi hesab olunan avronu misal göstərmək olar. [25]

Qismən çevrilən valyutalar dedikdə, valyuta qanunlarına əsasən yalnız müəyyən sərhədlər daxilində alınıb satılması, digər valyutalara çevrilməsi mümkün olan valyutalar başa düşülür.

Dünyanın iqtisadi cəhətdən xeyli zəif inkişaf etmiş ölkələrinin əksəriyyətinin valyutaları isə yalnız daxili əməliyyatları yerinə yetirmək funksiyaları daşıyaraq çevrilmə qabiliyyəti olmayan valyutalar hesab olunurlar. Belə valyutalar yalnız ölkənin hüdudları daxilində ödəmə vasitəsi funksiyasını həyata keçirtmək imkanına malik olan valyutalar hesab olunurlar.

Dünya dövlətləri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq valyuta yaranması və bunun nəticəsində də beynəlxalq valyuta sisteminin formalaşması ölkələr arasında valyuta münasibətlərinin tənzimlənməsini zəruri etdi. Beləliklə də dünya ölkələri arasında valyuta-maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsi aləti kimi beynəlxalq maliyyə təşkilatları və qlobal maliyyə institutları yaranıb formalaşmağa başladı. Beynəlxalq valyuta sisteminin tənzimlənmə aləti kimi ilk olaraq Bretton-Vudz konfransı nəticəsində yaranan Beynəlxalq Valyuta Fondu yarandı. Bir qədər sonra isə ikinci böyük maliyyə institutu olan Dünya Bankı yaranıb formalaşmağa başladı.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun və dünya Bankının yaranmasında əsas şərt ilkin olaraq dünya ölkələri arasında valyutanın tənzimlənməsi mexanizmini təmin etmək idi. Bir qədər sonra isə qeyd olunan beynəlxalq maliyyə təşkilatları öz fəaliyyətlərini bir qədər də təkmilləşdirərək artıq beynəlxalq kreditin verilməsi məsələsini təmin etdilər. Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya Bankının aşağı faizli kreditlər verməsinin əsas məqsədi iqtisadiyyatı zəif olan ölkələrdə iqtisadi sabitliyi təmin etmək, maliyyə ehtiyatlarına yaranmış tələbatı aradan qaldırmaq idi.

Dünya Bankının yaranmasının əsas məqsədi demək olar ki, Beynəlxalq Valyuta Fondunun məqsədi ilə eynilik təşkil edir. Lakin Dünya Bankı üzv ölkələrin maliyyə ehtiyaclarının qarşılınması və lazım gəldiyi təqdirdə həmin ölkələrə aşağıfaizli kreditlərin verilməsini təmin etməkdir. Dünya Bankı öz fəaliyyətində maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən maliyyə resurslarını cəlb edərək iqtisadiyyatı sabit olan, lakin maliyyə resurslarına yüksək tələbatın olduğu ölkələrə yönəlmək prinsipini əlində rəhbər tutur.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Dünya bankının yaranıb formalaşması nəticəsində dünya ölkələri arasında beynəlxalq valyuta münasibətlərinin formalaşması ilə yanaşı beynəlxalq kredit münasibətləri də yaranıb formalaşmağa başlamış, eləcə də kapitalın beynəlxalq hərəkəti prosesi güclənmişdir.

1.2. Dünya valyuta-kredit sistemlərinin yaranması, təkamülü və kredit mexanizminin inkişafı

Dünya valyuta sistemi indiki müasir vəziyyətinə birdən-birə qovuşmamışdır. Uzun təkamül yolu keçərək indiki səviyyəsinə çatmış beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemi milli iqtisadiyyatların və ya milli təsərrüfatların ölkə hədudlarını aşaraq beynəlmilləlləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Beynəlxalq valyuta sisteminin yaranmasını zərurətə çevirən məhz dövlətlərarası iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ərazi məhdudiyyəti tanımaması olmuşdur.

Dünya valyuta sistemi hər birinin özünəməxsus xarakterik xüsusiyyətləri və funksiyaları olan bir neçə mərhələdən ibarətdir. Dünya valyuta sisteminin təkamül prosesinin əsasında dayanan bu mərhələlərdən hər biri özündən əvvəl gələn mərhələnin bir neçə xüsusiyyətini özündə daşımışdır. Dünya valyuta sisteminin sözügedən mərhələləri aşağıdakı kimi sıralanmışdır: [26]

- ✓ 1867-ci ildən başlayaraq XX əsrin 20-ci illərinə qədərki dövrü əhatə edən Paris valyuta sistemi;
- ✓ 1922-1930-cu illəri əhatə edən Genüya valyuta sistemi;
- ✓ 1944-cü ildə əsası qoyulmuş və 1976-cı ilə qədər hökm sürmüş Bretton-Vudz valyuta sistemi;
- ✓ 1976-1978-ci illərdə formalaşmış və hazırki dövrə qədər öz mövcudluğunu saxlamış Yamayka valyuta sistemi.

İqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi prosesinin nəticəsi olaraq mübadilə prosesi ilkin olaraq qızıl standartının köməkliliyi ilə həyata keçirilirdi. XIX əsrdə sənaye inqilabının baş verməsi səbəbindən və eləcə də, beynəlxalq ticarətdə ödəniş vasitəsi kimi qızıl sikkələrdən istifadə olunması kortəbii şəkildə ilk beynəlxalq valyuta-maliyyə sisteminin yaranmasına və inkişafına səbəb oldu. Belə ki, Fransanın paytaxtı Paris şəhərində keçirilmiş iclas nəticəsində beynəlxalq valyuta sisteminin

fəaliyyətinin əsas prinsipləri razılaşıdırıldı və sözügedən valyuta sistemi Paris valyuta sistemi adını almış oldu.

Paris valyuta sistemində iqtisadi və ticarət əlaqələrində mübadilə və ödəniş vasitəsi olaraq qızıl sikkələrdən istifadə olunurdu. Bunun əsas səbəbi kimi həmin dövrdə beynəlxalq və eləcə də milli valyuta sistemləri tamamilə eyni əhəmiyyət kəsb edirdilər və dünya pulu funksiyasını yalnız və yalnız qızıl yerinə yetirirdi. Ödəmələr isə qızılın çəkisi əsasında həyata keçirilirdi. Dünya pulu olaraq qızılın hüquqi aspektdən qiymətləndirilməsi və bu nöqtəyi-nəzərdən möhkəmləndirilməsi 1867-ci ildə Parisdə keçirilmiş həmin iclasda qəbul olunmuşdur.

Qızıl standartı dedikdə, dövriyyədə qızıl sikkələrin olması və qızılın ümumi ekvivalent rolunu oynaması başa düşülür. Qızıl standartı sistemində ən əsas məsələ o idi ki, hər bir ölkənin pul vahidlərinin dəyəri rəsmi şəkildə müəyyən miqdar qızılın həcmi ilə müəyyən olunur. Pul isə adətən, qızıl sikkə və banknot formasında olur və əvvəlcədən müəyyən olunmuş məzənnə üzrə qızıla dəyişdirilir.

Bir əsrə yaxın müddət ərzində fəaliyyətdə olan Paris valyuta sistemi və ya qızıl standartı sistemi özü-özlüyündə də bir neçə mərhələdən keçmişdir. Tarixən qızıl standartının həmin sözügedən mərhələləri aşağıdakılardan təşkil olunmuşdur.

- ✓ Qızıl sikkə standartı;
- ✓ Qızıl külçə standartı;
- ✓ Qızıl valyuta standartı;

Qızıl standartının sözügedən əsas mərhələlərini aşağıdakı sxemlə belə təsvir etmək olar:

Sxem1.1***Paris valyuta sisteminin mərhələləri***

Mənbə: J.Richards. “The Death of Money: The Coming Collapse of The International Monetary System”. 2014 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sxem 1.1-dən göründüyü kimi, paris valyuta sistemi 3 əsas mərhələdən ibarətdir. Həmin mərhələlərin xarakterik xüsusiyyətləri ilə tanış olaq:

- Qızıl sikkə standartı dedikdə, dövlətin azad şəkildə qızıl sikkələri satması və bunun nəticəsində də qızılın dövriyyədə fəal çəkiyə malik olması başa düşülür.
- Qızıl külçə standartında azad şəkildə qızıl sikkələr kəsilir, maliyyə və pul-kredit orqanlarının nəzarəti altında qızıl külçələrin satışı təmin olunur və ən əsası isə qızıl külçə standartında qızıl sikkələr dövriyyədə olmur.
- Qızıl valyuta standartı dedikdə isə, mövcud olan qızıl standartı əsasında maliyyə və pul-kredit orqanlarının milli valyutanı xarici valyutaya dəyişməsi prosesi başa düşülür.

Qızıl standartının əsasında dayandığı Paris valyuta sistemi Birinci Dünya Müharibəsinə qədərki dövrü əhatə etdi. Paris valyuta sisteminin bir neçə əsas xarakterik xüsusiyyətləri mövcuddur. Sözügedən xüsusiyyətlər içərisində ən əsas yeri aşağıdakı xüsusiyyətlər təşkil etməkdədir: [28]

- ✓ əmtəələrin dəyərinin qızıl əsasında hesablanması;

- ✓ qızıl sikkələrin və ya pulların dövriyyədə olması və dövlət orqanları tərəfindən hər kəs üçün istənilən sayda yəni, qeyri-məhdud miqdarda kəsilməsi;
- ✓ nominal olaraq kredit pulların tam sərbəst şəkildə qızıl sikkələrlə dəyişdirilməsi;
- ✓ qızılın ixracına və eləcə də, idxalına məhdudiyətlərin qoyulmaması;
- ✓ milli iqtisadiyyatın və milli təsərrüfatların əsas tərkib hissəsi olan daxili bazarlarda qızıl sikkələrlə yanaşı, məcburi məzənnə ilə dövlətə məxsus olan kağız pulların da dövriyyədə olması.

Bütün iqtisadi və valyuta sistemlərində olduğu kimi, qızıl standartı əsasında mövcud olan Paris valyuta sisteminin də bir sıra üstün və mənfi xüsusiyyətləri mövcud idi.

Qızıl standartının ən əsas iki üstün cəhəti mövcuddur. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- ✓ Valyuta məzənnəsinin istər ölkə hüdudları daxilində, istərsə də ölkə hüdudlarından kənarında sabit saxlanılmasının təmin edilməsinin mümkünlüyü;
- ✓ Qızıl sikkələrin və ya külçələrin belə transmilli hərəkəti beynəlxalq ticarətin inkişafı və artımı üçün əhəmiyyətli təsirə malik idi.

Qızıl standartının əsas mənfi və ya neqativ xüsusiyyətləri isə aşağıdakılardır:

- ✓ Dünya iqtisadiyyatında dövriyyənin sırf qızıl üzərində qurulması qızıl hasilatı və istehsalından asılılığı yaratmış olurdu;
- ✓ Yeni qızıl mədənlərinin açılması, qızılın istehsalının və hasilatının artması transmilli inflyasiyanın yaranmasına səbəb olurdu.

Qızıl standartı xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrində, istehsalda, tədiyyə balansında, beynəlxalq hesablaşmalarda və pul tədavülündə müəyyən dərəcədə tənzimləyici rolunu oynayır. Lakin bir müddət sonra beynəlxalq hesablaşmalarda qızıl standartı prinsipinin tətbiqi ilə yanaşı ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqi yavaş-

yavaş formalaşmağa başladı və bu da öz növbəsində qızıl-deviz standartının başlanğıcını zərurətə çevirmiş oldu. Birinci Dünya Müharibəsinin yekunlaşması ölkələr arasında yenidən xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin bərqərar olmasına və genişlənməsinə səbəb oldu və bununla da dünya valyuta sistemi özünün təkamülünün ikinci mərhələsinə qədəm qoymuş oldu.

Beynəlxalq valyuta-maliyyə sisteminin ikinci mərhələsi 1922-ci ildən başlayıb 1944-cü ilə qədərki dövrü əhatə edən Genuya valyuta sistemi hesab olunur. Genuya valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi yalnız qızıl standartını deyil, eyni zamanda da beynəlxalq pulların yaranmasını da zərurətə çevirdi. Məhz bu səbəbdən də Genuya valyuta sistemi qızıl-deviz standartı kimi də adlanır. Birinci Dünya Müharibəsinin dünya ölkələrinin xarici iqtisadi əlaqələrinə təsiri kifayət qədər yüksək olmuşdur. Başqa sözlə desək, Birinci Dünya Müharibəsi qızıl standartına əsaslı zərbə vurmuş oldu və bunun nəticəsi olaraq 1922-ci ildə İtaliyanın Genuya şəhərində ABŞ, İtaliya və Böyük-Britaniyanın başçılığı ilə Beynəlxalq konfrans keçirildi və sözügedən bu konfrans mövcud müharibədən sonrakı dövrdə ölkələrin xarici iqtisadi əlaqələrinin və maliyyə məsələlərinin təhlilinə həsr olunmuşdu. Qeyd olunan bu beynəlxalq konfransda qəbul olundu ki, kapitalist ölkələrinin qızıl resursları xarici-iqtisadi, ticarət və digər əməliyyatlarının nizama salınması üçün yetərincə deyil və beynəlxalq ödəmə vasitəsi kimi qızıl və funt-sterlinqlə yanaşı beynəlxalq hesablaşmalarda ABŞ dollarından da istifadə olunsun. Beynəlxalq xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi qəbul olunmuş hər iki valyuta-ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqi, valyuta-deviz adını almış oldu.[10]

Genuya valyuta sisteminin əsas xarakterik xüsusiyyətləri özündən əvvəlki paris sisteminin xarakterik xüsusiyyətlərini əks etdirsə də, əsas yenilik kimi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi qızılla yanaşı, ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqi də istifadə olunmağa başladı.

1924-1928-ci illəri əhatə edən dövr ərzində pul islahatları həyata keçirildi və bunun əsasında “qızıl monometalizmi” iki əsas formada modifikasiya olunmuş oldu. Həmin formalar isə bunlardır: [11]

- ✓ Qızıl-külçə;
- ✓ Qızıl-deviz.

Qızıl monometalizminin sözügedən formaları aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir.

Sxem 1.2.

Qızıl monometalizminin formaları.

Mənbə: B.Eichengreen. “Globalizing Capital: A History of The International Monetary System”. 2nd Edition. 2008 kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sxem 1.2-nin təhlilini həyata keçirək. Sxem 1.2-dən də məlum olduğu kimi, qızıl monometalizminin iki əsas forması vardır. İqtisadiyyatı güclü olan və böyük qızıl ehtiyatlarına sahib olan dövlətlər qızıl külçə standartını qəbul etmiş oldu. 1925-ci ildə

İngiltərə, 1928-ci ildə Fransa, 1930-cu ildə isə Yaponiya öz iqtisadi gücünə və qızıl ehtiyatlarına güvənərək qızıl-külçə standartını qəbul etmiş oldu.

Qızıl-külçə standartının ən əsas xarakterik cəhəti o idi ki, qızıl-külçə standartında əskenaların qızıl monetlərinə çevrilməsi dərhal baş tutmurdu və bu zaman əsas əhəmiyyətli məsələ, məhz qızılın hansı çəkiddə və hansı keyfiyyətdə olmasının müəyyən olunması idi. Buna əyani misal olaraq, İngiltərədə 12.4 kq qızılın müqabilində 1700 funt-sterliq qızıl əldə olunurdu. Bununla da qızıl artıq beynəlxalq ödəniş vasitələrində ehtiyat rolunu oynamağa başladı. [10]

Genuya valyuta sisteminin digər modifikasiya olunmuş forması olan qızıl-deviz standartı dedikdə isə, milli əskenalar qızıla deyil, digər ölkələrin valyutasına, sonradan isə qızıl külçələrinə dəyişdirilirdi. Beləliklə də milli valyutanın dolayısı yolla qızıla dəyişdirilməsinin iki əsas forması mövcuddur. Həmin formalara aşağıdakılar aid edilir: [16]

- ✓ Birbaşa üsul. Birbaşa üsul dedikdə, deviz rolunu icra edən valyutalar nəzərdə tutulur. Bu tip valyutalara ABŞ dollarını və ingilis funt-sterlinqini göstərmək olar.
- ✓ Dolayısı üsul. Dolayısı üsul isə sistemin yerdə qalan digər bütün növ valyutalarını özündə əks etdirirdi.

Qızıl-deviz standartı adını almış Genuya valyuta sistemində daha çox sərbəst üzən valyuta məzənnəsi sistemindən istifadə olunurdu. Genuya valyuta sisteminin ən əhəmiyyətli prinsipi, məhz üzv ölkələrin mərkəzi bankları milli pul vahidlərinin məzənnələrini xarici təsirlərdən, tərəddüdlərdən qoruyaraq stabil saxlamalarını təmin etməli idilər. Bunun üçün isə Genuya valyuta sistemində daxil olan üzv ölkələr müxtəlif növ valyuta tənzimləmə metodlarından, xüsusən isə xüsusi əhəmiyyətli valyuta müdaxilələrindən istifadə edərək mövcud valyuta məzənnəsinin səviyyəsini qoruyub saxlamağa çalışırdılar.

1922-1944-cü illər ərzində mövcud olmuş və qızıl-deviz standartı adını almış Genuya valyuta sistemindən sonrakı mərhələ məhz Bretton-Vudz valyuta sisteminin

yanması ilə əlaqədardır. 1944-cü ildə ABŞ-ın Nyu-Hempşir əyalətinin kiçik bir hissəsi olan Bretton-Vudz mahalında yığılan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzv ölkələri “Beynəlxalq Pul razılaşması” əsasında beynəlxalq iqtisadi və ticarət əlaqələrində istifadə olunacaq yeni bir valyuta sisteminin yaranıb formalaşmasını təmin etmişlər və yeni yaranan bu valyuta sistemi həmin sözügedən konfransın keçirildiyi əyalətin adına uyğun olaraq Bretton-Vudz adlandırılmışdır. Bretton-Vudz konfransında Şərqi blokuna daxil olan 44 ölkənin 730 nümayəndəsi iştirak etmiş və belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, hər bir ölkə üçün sabit məzənnə müəyyənləşdirilsin, hər bir ölkənin pulunun dəyəri dollar əsas götürülməklə müəyyən olunsun.

Bretton-Vudz valyuta sisteminin əsas xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakılardan ibarət olmuşdur: [27]

- ✓ ABŞ dolları və eləcə də ingilis funt-sterlinqi başda olmaqla, ehtiyat valyutaların istifadə edilməsi əsasında qızılı əvvəlki mərhələlərdə olduğu kimi yenə də dünya pulu funksiyasını icra etməsi;
- ✓ Ehtiyat valyutaların, o cümlədən ABŞ dollarının rəsmi məzənnə üzrə qızıla məcburən dəyişdirilməsi. Burada qarşıya qoyulmuş və müəyyən edilmiş məzənnə belə qəbul edilirdi ki, 35 ABŞ dollarına görə 1 Troya unsiyası qızılın dəyişdirilməsi məqsədəuyğundur. Bu isə 31.1 qram qızıl və yaxud da 1 ABŞ dollarına 0.88571 qram qızılın dəyişdirilə bilən olması deməkdir;
- ✓ Hər bir ölkənin mövcud milli pul vahidinin valyuta paritetinin əsasında qızıl və dollar dayanırdı;
- ✓ Beynəlxalq valyuta münasibətlərinə nəzarət və tənzimlənmə mexanizminin yaradılması və təmin edilməsi; Bu məqsədlə Bretton-Vudz konfransının nəticəsi olaraq Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu yaradılmış və həmçinin də nəzarət və tənzimlənmə mexanizmlərinin icrası bu sözügedən maliyyə təşkilatlarına həvalə olunmuşdur.

- ✓ Hər bir ölkənin mövcud tədiyyə balansında disbalans yaranarsa bunun qarşısının qızıl tənzimlənmə mexanizmi ilə alınmasının təmin olunması;
- ✓ Dünya ölkələrinin milli valyuta məzənnələrinin valyuta paritetindən $\pm 1\%$ fərqlənməsinə icazə verilirdi;

Bretton-Vudz sisteminin formalaşdığı İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə Böyük Britaniyanın qızıl ehtiyatları kifayət qədər olmadığından Böyük Britaniya özünün funt-sterlinqini qızıla çevirmək iqtidarına malik deyildi və bu səbəbdən də ingilis funt-sterlinqinin deviz-valyuta funksiyasından məhrum olması prosesi reallaşmışdır.

İngilis funt-sterlinqinin dövriyyədən çıxması ABŞ dollarına beynəlxalq ödəmələrin həyata keçirilməsi sahəsində böyük üstünlüklər qazandırdı və bunun məntiqi nəticəsi olaraq ABŞ dolları beynəlxalq hesablaşmaları inhisarlaşdırdı. ABŞ istisna olmaqla hər bir ölkə tədiyyə balansında pozğunluq yarandığı təqdirdə mövcud kəsri aradan qaldırmaq üçün özünün qızıl-valyuta ehtiyatlarından istifadə etməli idi. Bunun üçün isə daxili istehlakı azaltmaq, əvəzində isə ixracı artırmaq əsas məqsədə çevrilmişdi. Belə bir iqtisadi şəraitdə isə yalnız ABŞ xarici kəsri təmin etmək üçün öz milli valyutasından istifadə etmək iqtidarında olduğundan, bu proses ABŞ iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərə bilməzdi.

Bütün bu qeyd etdiklərimizin məntiqi nəticəsi olaraq, beynəlxalq ödəmə vasitəsinin əsasında ABŞ dollarının dayandığı Bretton-Vudz valyuta sistemi dünya ölkələrinin hər birinin beynəlxalq xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələri sahəsindəki tələbinə cavab verməyə başladı. Məlum olduğu kimi, 1960-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq 1970-ci illərə kimi əhatə edən dövrdəki iqtisadi böhranların genişlənməsi səbəbindən Bretton-Vudz valyuta sisteminin əsas tənzimlənmə mexanizmi olan Beynəlxalq Valyuta Fondu məzənnələrin paritetdən fərqlənməyə icazə verən həddini $\pm 2.25\%$ -ə qədər artırdı. Lakin bir ildən sonra fiksə edilmiş məzənnələr sistemi bu tənzimlənmə vasitəsinə tab gətirməyərək dağılmaq məcburiyyəti ilə üz-üzə qaldı.

1971-ci ildə baş vermiş bu gözlənilməz hadisə dünya ölkələri arasında beynəlxalq iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsinin qarşısını aldığından dünya ölkələri bir araya gələrək yeni beynəlxalq valyuta sisteminin yaradılması zərurətini ortaya qoydular və bunun nəticəsində 1976-cı ildə Yamaykanın paytaxt şəhəri olan Kingstounda 20 ölkənin nümayəndəsinin iştirakı ilə beynəlxalq konfrans keçirildi. Həmin beynəlxalq konfransda qızıl-dollar standartının dağıdılmasını nəzərdə tutan yeni valyuta sisteminin-Yamayka valyuta sisteminin yaradılması zərurəti qəbul olundu. 1978-ci ildə Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv olan ölkələr Yamayka sazişlərini ratifikasiya etdilər və bununla da beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün sonuncu-dördüncü mərhələsi başlamış oldu.

Kingstoun şəhərində baş tutmuş bu konfransda Yamayka sazişləri ilə bağlı əsas meyarlar müəyyən olundu. Sözügedən əsas meyarlarda Bretton-Vudz valyuta sisteminə aid olan məsələlərə dair bir neçə dəyişikliklər qəbul edildi. Qeyd olunan həmin dəyişikliklərə aşağıdakıları aid etmək olar:[29]

- ✓ Qızıl-dollar standartının ləğv edilməsi;
- ✓ Qızılın demonetləşdirilməsi prosesinin, eləcə də qızılın qiymətinin və valyutaların qızıla bağlanması aradan qaldırılmasının təmin edilməsi;
- ✓ Dünya ölkələrinin Mərkəzi Banklarına, eləcə də bu tənzimlənmə funksiyalarını həyata keçirən digər bu kimi orqanlara qızılın sərbəst şəkildə alınıb-satılması icazəsinin verilməsinin təmin edilməsi;
- ✓ Xüsusi İqtibas Hüquqlarının dəyər etalonu kimi funksiya daşmasının təmin edilməsi; Xüsusi İqtibas Hüquqları dedikdə, elə beynəlxalq ödəmə və ehtiyat vasitələri başa düşülürdü ki, sözügedən həmin ödəmə vasitələrində Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən buraxılan və ya Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin xüsusi hesablarında yazılma vasitəsilə nağdsız beynəlxalq hesablaşmaları həyata keçirmiş ola bilməsi başa düşülür. Xüsusi İqtibas Hüquqları müxtəlif

funksiyaları icra edir. Həmin funksiyalara isə aşağıdakıları aid etmək olar:

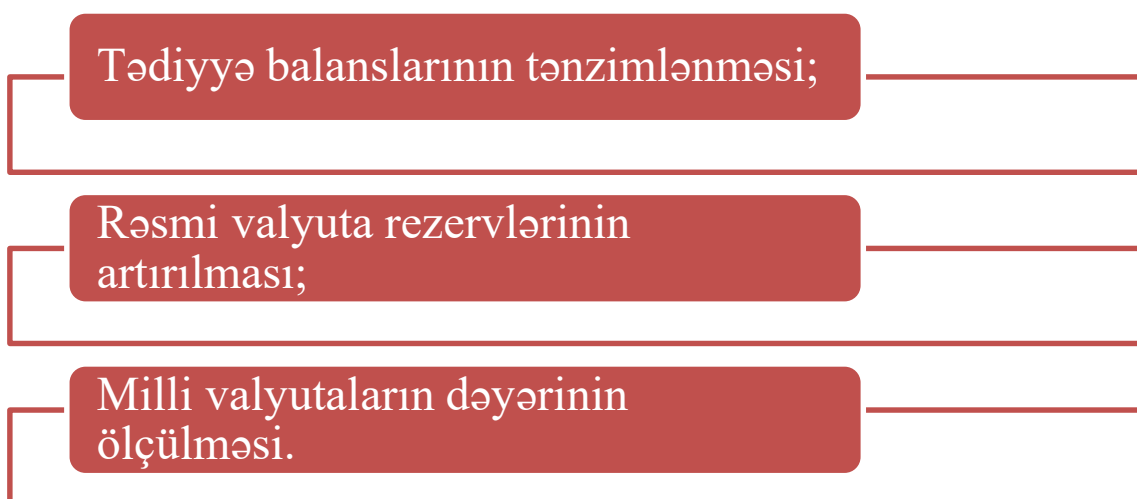
[13]

- ❖ Tədiyyə balanslarının tənzimlənməsi;
- ❖ Rəsmi valyuta rezervlərinin artırılması;
- ❖ Milli valyutaların dəyərinin ölçülməsi.

Xüsusi İqtibas Hüquqlarının icra etdiyi funksiyaları aşağıdakı sxem vasitəsilə əhatəli təhlil etmək olar:

Sxem 1.3

Xüsusi İqtibas Hüquqlarının funksiyaları

Mənbə: International Monetary Fund. <http://www.imf.org/en/About>

Sxem 1.3-ün ətraflı təhlilini verək. Sxem 1.3-ün təhlilindən aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

- ✓ ABŞ dollarının rəsmi olaraq digər ölkələrin milli valyuta məzənnələrinə bərabərləşdirilməsinin təmin edilməsi. Burada əsas məqsəd digər ölkə valyutalarının ABŞ dolları ilə bərabər eyni əhəmiyyətə malik olmalarını təmin etmək idi. Xüsusən də alman markasının, yapon ienin, isveçrə

frankının ABŞ dollarına bərabərləşdirilməsi əsas diqqət çəkən amillərdən idi.

- ✓ Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu səviyyələrində tam sərbəst üzən valyuta məzənnələrinin rejiminin qanuniləşdirilməsinin təmin olunması; Bu isə valyuta məzənnələrinin sırf valyuta bazarlarında mövcud olan tələb və təklif əsasında müəyyənləşdirilməsi məqsədini daşıyırdı.[17]
- ✓ Dünya ölkələri tərəfindən valyuta məzənnəsi rejiminin tam sərbəst şəkildə müəyyən olunmasına icazə verilməsinin təmin olunması;
- ✓ Dünya dövlətləri arasında valyuta tənzimlənməsi sahəsinin genişləndirilməsinin təmin olunması;
- ✓ Beynəlxalq miqyasda valyuta məzənnələrinin sərhədlərdəki tərəddüdlüyün tənzimlənməsinə müdaxilə olunmasının qarşısının alınmasının təmin edilməsi;
- ✓ Qapalı valyuta blokları daxilində iştirakçılar arasında xüsusi münasibətin olması şəraitində qapalı valyuta bloklarının yaradılması əsasında beynəlxalq valyuta sisteminin tamhüquqlu iştirakçıları kimi qanuniləşdirilməsinin təmin olunması.

Beynəlxalq valyuta sisteminin sonuncu mərhələsi olan Yamayka sazişləri və ya Yamayka valyuta sistemi indiki müasir iqtisadi şəraitdə də öz aktuallığını qoruyub saxlamış və beynəlxalq iqtisadi və ticarət əlaqələrində beynəlxalq ödəniş vasitəsinin məhz Yamayka valyuta sistemində nəzərdə tutulmuş vasitələrlə həyata keçirilməsi kifayət qədər aktual və global proses olmaqla istifadə olunmaqdadır.

Beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülündə əhəmiyyət daşıyan dörd mərhələnin araşdırılması nəticəsində belə bir ortaq fikrə gəlmək olar ki, beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün hər bir mərhələsi özündən əvvəlki mərhələlərin bir neçə xarakterik xüsusiyyətlərini daşıyır. Eyni zamanda da hər sonrakı mərhələ özündən əvvəl mövcud olmuş mərhələdəki çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Məsələn, Paris valyuta sistemi sırf beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi qızıldan istifadəni

əsas götürürdüsə, daha sonra yaranmış Genuya valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi yalnız qızılı deyil, qızilla yanaşı ABŞ dolları və eləcə də ingilis funt-sterlinqini də əsas götürürdü. Genuya valyuta sistemini əvəzləyən Bretton-Vudz valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi həm qızıl standartını saxlamağı, həm də ABŞ dollarını əsas götürmüşdür. Çünki digər beynəlxalq ödəniş vasitəsi olan ingilis funt-sterlinqi həmin dövrdə mövcud tələblərlə ayaqlaşa bilməmişdir. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz Böyük Britaniyanın qızıl ehtiyatlarının kifayət qədər olmaması əsas göstərilirdi. Və nəhayətində son mərhələ olan Yamayka valyuta sistemi isə ABŞ dollarının digər ölkələrin valyuta məzənnələri ilə bərabərliyinə əsaslandı və ən əsası digər üç mərhələnin hər birində olan qızıl standartını ləğv etmiş oldu.

Kredit latın sözü olan “gredetem-gredere” sözlərindən əmələ gəlib, etimadətmə ya da inanma mənasına gəlməkdədir. Kredit və mübadilənin aparılmağı iqtisadi inkişafın ən axırıncı mərhələsini təşkil etməkdədir. Belə ki, insanlar pul-kredit münasibətləri yaranmadığı dövrlərdə malı mal ilə əvəz etmişlər. Daha sonralar isə pul və kredit anlayışları formalaşmağa başlamışdır. Kredit qarşılığı gələcəkdə ödəniləcək və etimad üzərində qurulan bir tədiyyə forması kimi yaranmağa, formalaşmağa başlanılmışdır. Kredit münasibətlərində yalnız kredit alanın ödəmə arzusu yetərli deyil, hətta kreditin məbləği qədər, hətta ondan daha yüksək dəyərdə qarşılığı və təminatı olmalıdır. Kredit etimada və ya təminata arxalanan bir əməliyyatdır. Kredit qənaət olunan pulların bazara axmağına və məhsulların, işlərin və eləcə də xidmətlərin ən səmərəli şəkildə istifadəsinə köməkçi olur. Kredit cari pul ilə gələcəkdə mövcud ola biləcək pulun mübadiləsidir.[9. Səh.24]

Kredit münasibətlərinin iki tərəfi vardır:

- Kreditverən (kreditor)
- Kreditalan (debitor)

Kredit münasibətlərinin tərəfləri olan kreditverən ödəmə vədi alıb pul verməkdə olan, kreditalan isə ödəmə vədi verib pul almaqda olan şəxslərdir. Pul sonsuz dərəcədə likvid, axııcı olduğu üçün pul ilə istənilən məhsul, əmtəə ilə xidmət satın alınma bildiyi

üçün, kredit, kreditverənin hazırda məhsul, əmtəə ilə xidmət satın almadan əl çəkməklə gələcəkdə məhsul, əmtəə ilə xidmət satın almağını, kreditənin isə gələcəkdə məhsul, əmtəə ilə xidmət satınalmadan əl çəkərək hazırda məhsul, əmtəə ilə xidmət satınalmağını mümkün etməkdədir.

- Qaytarılmaq
- Müddətlilik
- Ödənclik
- Təminat

Kreditin qaytarılmalı olması kredit münasibətlərinin tərəfləri olan kreditor və debitorada ciddi maddi məsuliyyət aşılrayır. Debitorun götürmüş olduğu kredit vəsaiti müəyyən müddət sonra kreditorun hesabına qaytarılmalıdır. Bu o deməkdir ki, kredit müəyyən olunmuş müddətlərdə qaytarılmalıdır. Bu prinsipə görə borc vəsaiti borcalanın, yəni debitorun dövriyyəsinə müəyyən müddət iştirak etdikdən sonra kreditora geri qaytarılmalıdır.

Müddətlilik prinsipi dedikdə, borcun əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətlərdə qaytarılması və alınmış borcdan səmərəli istifadə olunması prinsipi başa düşülür. Kreditin geri qaytarılma müddətləri tərəflər arasında bağlanmış müqavilə ilə qüvvəyə minir. Müddətlilik prinsipinin müddəalarına əməl etməyən borcalanlara iqtisadi sanksiyalar, yəni yüksək faiz dərəcələri tətbiq edilir və gələcək kredit münasibətində borcalanın intizamsızlığı nəzərə alınır.

Ödənclik prinsipi sırf kreditin xarakterindən irəli gələn prinsipdir. Ödənc kreditorun verdiyi kreditin müqabilində debitoradan aldığı faizdir. Kreditin ödəncli olması debitorada kreditdən səmərəli istifadə etmək məsuliyyətini aşılrayır. Belə ki, bu prinsipə əsasən debitor götürmüş olduğu kreditdən maksimum səmərəli istifadə etməyə çalışır ki, krediti müəyyən olunmuş müddətdə geri qaytarmaqla yanaşı, kredit faizini də ödəmiş olsun. Ödənclik prinsipinin iqtisadi mahiyyəti ondan ibarətdir ki, debitorun qazanmış olduğu gəlir kreditorla bölüşdürülür.

Kreditin təminatlı olması dedikdə, debitorun kreditor qarşısında etimadını yüksəldəcək vəsait başa düşülür. Bu vəsait əsasında borcverən borcalana kredit verir. Təminat isə yalnız borc tam qaytarılmadıqda və ya müəyyən edilmiş müddət bitdikdən sonra qaytarılmazsa, əvvəlcədən müəyyən edilmiş müqavilə əsasında debitorun kreditorun mülkiyyətinə keçmiş olur.

Müasir bazar konyukturası mühitində kredit borc kapitalının, yəni borca verilən pul kapitalının hərəkət forması sayılır. O, kreditverən və borc götürənlər arasında münasibətləri əhatə edir və bu vaxt azad büdcə kapitalının borc kapitalına çevrilməsini təmin edir.

Pulun mahiyyətinin onun funksiyalarında təzahür etdiyi kimi, kreditin də mahiyyəti onun funksiyaları ilə izah olunur. Mürəkkəb bazar konyukturası şəraitində kreditin aşağıdakı funksiyaları vardır:

- Bölüşdürücü
- Emissiya
- Nəzarət

Bölüşdürücü funksiya dedikdə, pul vəsaitlərinin qaytarılmaq şərti ilə bölüşdürülməsi başa düşülür. Burada bölüşdürücü funksiya idarə, müəssisə ilə təşkilatlara qaytarılma və ödənilmə şərti ilə büdcə vəsaitlərinin təqdim olunması prosesində gerçəkləşir.

Emissiya funksiyası isə nağd pulların tədavülü ilə əvəz olunması nəticəsində kredit vəsaitlərinin yaradılmasıdır. Emissiya funksiyası kreditləşmə prosesində ödəmə vasitələrinin yaradılmağı, yeni dövriyyədə nağd pullarla bərabər nağdsız formada pulların buraxılmağında özünü büruzə verir.

Kreditin nəzarət funksiyası adından göründüyü kimi iqtisadi subyektlərin fəaliyyətinin səmərəliliyinə və rentabelliliyinə nəzarəti həyata keçirən ən əsas funksiyadır və kredit alan subyektin təsərrüfat fəaliyyətinə hərtərəfli nəzarətdə özünü göstərməkdədir.

Kredit yuxarıdakı funksiyaları həyata keçirtmək üçün öz vəzifələrini düzgün icra etməlidir. Kreditin həmin vəzifələri aşağıdakılardır:

- Pul kapitalının toplanması və səfərbər edilməsi;
- Pul kapitalının təkrar bölgüsü;
- Nağd pulların kredit pulları ilə əvəzlənməsi;
- Kredit kapitalının təmərküzləşməsi və mərkəzləşməsi;
- Bazar iqtisadiyyatında iqtisadiyyatın tənzimlənməsi mexanizmi

Kreditin pul kapitalının toplanması və səfərbər edilməsi vəzifəsi dedikdə, pul kütləsinin ayrı-ayrı şəxslərin əlində cəmləşərək iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün ayrı-ayrı fiziki və hüquqi şəxslərə verilməsidir. Kreditin bu funksiyası tarixən ictimai istehsal çərçivələrini xeyli genişləndirməyə imkan verir.

Kreditin pul kapitalının təkrar bölgüsü vəzifəsi dedikdə isə, əhalinin sərbəst pullarının, müəssisənin mənfəətlərinin və dövlətin gəlirlərinin borc kapitalına çevrilməsi və kredit mexanizmi vasitəsilə ödənişlilik və qaytarılmaq şərti ilə istehsalın ən gəlirli sahələrinə və iqtisadiyyatın ən prioritet sahələrinə təkrar bölünməsi funksiyası başa düşülməlidir.

Kreditin təsnifləşdirilməsi müxtəlif əlamətlərə əsasən həyata keçirilir. Bu təsnifatlara borc alanın və borc verənin kateqoriyaları, kreditin verilmə qaydası, müddəti və kredit formalarını aid etmək olar. Kreditin aşağıdakı formaları vardır:[30]

- Bank krediti
- Dövlət krediti
- İstehlak krediti
- Kommersiya krediti
- İpoteka krediti
- Beynəlxalq kredit

Bank krediti ən geniş yayılmış kredit forması olmaqla müvafiq əməliyyatları aparmaq üçün xüsusi icazəsi (lisenziyası) olan yalnız ixtisaslaşdırılmış təşkilatlar verə

bilər. Bank kreditində borc alan rolunda yalnız hüquqi şəxslər çıxış edə bilər. Kreditin bu formasından gəlir orta faiz normaları və tərəflər arasında bağlanmış kredit müqaviləsində göstərilmiş faizlər şəklində əldə olunur.

Dövlət krediti isə borcverən qismində dövlətin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının, kredit alan qismində isə əhali və özəl müəssisə idarə və təşkilatların çıxış etdiyi kredit əlaqələrinin toplusudur. Vəsait mənbəyi kimi ölkənin və yerli icra hakimiyyəti orqanlarının maliyyə-kredit qurumları vasitəsilə istiqrazlar formasında buraxılmış qiymətli kağızları çıxış etməkdədir.

İstehlak kreditini ixtisaslaşmış banklarla yanaşı, əmtənin satışı ilə məşğul olan hüquqi şəxslər də verə bilər. Bu kredit forması bahalı müalicələr aparılarkən, təhsil haqqı ödənilərkən, bir sözlə zəruri istehlak tələbatının ödənilməsi məqsədilə bank ssudası kimi pul şəklində və ödəniş müddəti uzadılmaqla isə əmtəə şəklində fiziki şəxslərə verilir.

Kommersiya kreditininin verilməsində əsas məqsəd məhsul satışı prosesini sürətləndirmək və əlavə gəlir, mənfəət əldə etməkdir. Kommersiya kreditinin icra vasitəsi vekseldir. Veksel borc alanın borc verən qarşısında öhdəliyini əks etdirməklə 2 növə bölünür:

- Borc alan tərəfindən müəyyən edilmiş məbləğin borc verənə ödəmək barədə öhdəliyi əks etdirən sadə veksəl
- Borc alan tərəfindən müəyyən məbləğin 3-cü şəxsə ödəmək barədə borc verənə yazılı əmrini əks etdirən köçürmə vekseli (tratta)

Yığım və investisiyaların ayrı-ayrı şəxslərin əlində cəmləndiyi cəmiyyətdə yığımın investisiyaya çevrilməsi kredit sisteminin yaranmasını zəruri edir. Kredit sistemi şirkət və ayrı-ayrı şəxslərdən maliyyə vəsaitini yığır və daha sonra isə həmin vəsaiti dövlət, müəssisə, idarə və təşkilatlar arasında, eləcə də fərdlər arasında təkrar bölgüsünü həyata keçirir. Kredit sisteminin ən mühüm çalışma mexanizmi borcalma ilə borcvermə proseslərini asanlaşdırmaq və nizamlı bir formada işləməyini təmin etməkdir.

Azərbaycan Respublikasında isə pul nişanlarının tədavülə buraxılmağı və tədavüldən çıxarılmağı hüququ təkə Mərkəzi Banka məxsusdur. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı ölkənin müstəsna mülkiyyətindədir.[1. Maddə19]

İndiki dövrdə kredit sistemi məfhumuna iki cəhət aiddir. Bunlar aşağıdakılardır:

- ✓ Funksional cəhət;
- ✓ İnstitusional cəhət;

Funksional cəhət dedikdə, kredit sisteminin kredit əlaqələrinin, kreditləşmə formaları ilə üsullarının toplusu olduğu başa düşülür.

İnstitusional cəhət dedikdə isə, kredit sistemi borc kapitalları bazarında sərbəst pul vəsaitlərini cəmləmiş və onları borc vermiş maliyyə-kredit təşkilatlarının məcmusu başa düşülür.

Bankların fəaliyyət sferasında kredit riskləri çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Kredit riski dedikdə, borc alanın defolt və ya iflasa uğraması səbəbindən krediti qaytara bilməməsi və ya qaytarmaması proseduru başa düşülür.[23. Səh.218]. Borcalanın müəyyən səbəblərdən (defolt olma və ya iflasa uğrama) krediti qaytarmaması, daha doğrusu riskli kreditlərin verilməsi maliyyə qurumlarının kredit itkisi ilə üzləşməsi ilə nəticələnir. Ədəbiyyatda bu itkilər iki yerə bölünür:[8. Səh.209]

- ✓ Gözlənilən itkilər;
- ✓ Gözlənilməyən itkilər.

Gözlənilən itkilər iqtisadi, maliyyə vəziyyəti yüksək olmayan, lakin ödəmə qabiliyyəti olan müəssisə, idarə və təşkilatlara kreditin verilməsi və onların defolt olma səbəbindən götürdükleri kreditləri geri qaytara bilməməsi nəticəsində kredit verənə vurmuş olduqları itkilərdir. Bu tip itkilər öncədən proqnozlaşdırıldığı üçün kredit verən təşkilatlarda bu tip itkilərə qarşı “immunitet” formalaşmış olur. Yəni, dəyəcək ziyanın alternativ qazanc yeri mütləq şəkildə doldurulur.

Bankların və ya bank olmayan kredit təşkilatlarının qarşısında duran ən təhlükəli itkilər məhz gözlənilməyən itkilərdir. Bu tip itkilər iqtisadi və maliyyə nöqtəyindən nəzərdən kifayət qədər inkişaf etmiş müəssisə, idarə və təşkilatlara verilmiş kredit

nəticəsində baş vermiş itki formasıdır. Burada da götürülmüş kreditin qaytarıla bilməmə səbəbi eynidir: defolt olma və ya iflasa uğrama. Belə itkilər qabaqcadan proqnozlaşdırılmadığı üçün daha ağır nəticələrə səbəb olur. Anidən itirilmiş maliyyə resursunun yerinin doldurulması kredit verən təşkilat üçün çətinlik törədir.

Ümumiyyətlə kredit riski dedikdə, verilmiş kreditin debitor tərəfindən müqavilədə nəzərdə tutulmuş şərtlərlə geri qaytarmaması nəzərdə tutulur. Deməli, banka kredit almaq üçün müraciət etmiş müştərinin həmin krediti müqavilədə nəzərdə tutulmuş şəkildə geri qaytarmaması və ya qaytarması bank üçün çox dərin və həyati əhəmiyyətə malikdir. [23. Səh.317]

Kredit riskini tədqiq edən maliyyəçilər müxtəlif nəzəriyyələr yaratmışlar. Bunların içində E. Altmanın “Z-yanaşma”sı xüsusilə diqqət çəkir. Altman seçmə əsasında götürdüyü müəssisələrin müxtəlif maliyyə göstəriciləri əsasında maliyyə əmsallarını müəyyənləşdirmiş və bu əmsalları yaratdığı Z-score modelində istifadə etmişdir. Belə ki, Altman 1968-ci ildə müşahidə apardığı 66 şirkətin əsas maliyyə göstəriciləri əsasında Z-score metodologiyasını hazırlamışdır. Sonrakı illərdə Altman bu nəzəriyyəsini daha da təkmilləşdirmiş və 1962-1975-ci illəri əhatə edən dövr ərzində 111 şirkət tədqiqat obyektini kimi götürülmüşdür. Bu müəssisələrdən 53-ü iflas olmuş müəssisələrdir. İflas olmuş müəssisələrin 29-u istehsal, 24-u isə pərakəndə ticarət müəssisələridir. İflas olmamış müəssisələrin 32-i istehsal, 24-u isə pərakəndə ticarət müəssisələridir. [15. Səh.410]

Altmanın Z-score yanaşması aşağıdakı kimidir: [15.səh.418]

$$Z = 1.2 X_1 + 1.4 X_2 + 3.3 X_3 + 0.6 X_4 + 0.999 X_5$$

Burada; Z- Z-score defolt modeli;

X1-Dövriyyə kapitalı / Cəmi Aktivlər

X2-Dividend ödənişindən sonrakı gəlir / Cəmi aktivlər

X3-Vergi və faiz xərclərindən əvvəl gəlir / Cəmi aktivlər

X4-Aktivlərin bazar dəyəri / Cəmi öhdəliklər

X5-Satışlar / Cəmi aktivlər

Fərqləndirmə zonaları:

$Z > 2.99$ - “etibarlı” zona

$1.81 < Z < 2.99$ - “yaşıl” zona

$Z < 1.81$ - “defolt” zona.

Altmanın “Z-score” yanaşmasının tətbiqi banklara kredit risklərini vaxtında və düzgün qiymətləndirməyə imkan verir. Yanaşma həmçinin bank sektorunun əsas tənzimləyicisi olan mərkəzi banklar üçün də faydalıdır. Belə ki, bu yanaşmaların tətbiqi əsasında real sektorun sahələri üzrə alınan nəticələr maliyyə sabitliyinin idarə olunması siyasətində istifadə oluna bilər.

1.3. Beynəlxalq kreditin rolu və kredit bazarının fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri

Dünya ölkələri xarici iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, xarici ticarət dövriyyəsinin artması ölkələrin dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası ilə nəticələnir. İnteqrasiya prosesi isə bir sahəni əhatə etmir. İqtisadiyyatın bütün həlqələrində öz təsirini göstərir. Son dövrlərdə iqtisadiyyatın beynəlxalq xarakter alması, beynəlmilləşməsi kredit sahəsində də özünü göstərməkdədir. Belə bir çox ölkələr artıq kredit sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq edirlər. Bunun da nəticəsində bir dövlətin digər dövlətdən az və ya çox dərəcədə borcu, asılılığı yaranmış olur. Bəzi dövlətlər debitor vəziyyətinə düşürlər, bəziləri isə bu mübarizədə kreditora çevrilmiş olur.[9. Səh.18]

Deməli onda beynəlxalq kreditin mahiyyətinə, onun yerinə yetirmiş olduğu funksiyalara tələbat da kəskin şəkildə artmışdır. Müasir iqtisadi şəraitdə beynəlxalq kreditin həyata keçirilməsi yalnız beynəlxalq kredit şirkətləri tərəfindən aparılmır, eyni zamanda da dünya ölkələri bir-birinə kredit verir, müəyyən güzəştli şərtlər daxilində maliyyə ehtiyatlarının axınını təşkil edirlər. Bir çox hallarda isə beynəlxalq kreditin

həyata keçirilməsi beynəlxalq banklar və bank olmayan digər kredit təşkilatları, beynəlxalq maliyyə institutları tərəfindən həyata keçirilir.

Beynəlxalq kredit dedikdə, kreditin öz funksiyalarını bir qədər də genişləndirərək, ölkə hüdudlarını keçməsi, beynəlxalq müstəvidə öz fəaliyyətini davam etdirməsi prosesi başa düşülür. Başqa sözlə desək, beynəlxalq kredit ölkədaxili kredit deyildir. Beynəlxalq kredit ölkələrarası və yaxud da təşkilatlar arası kreditdir.[9. Səh.22]

Beynəlxalq kreditin həyata keçirilməsində əsas məqsəd ölkələrin pul ehtiyatlarına, maliyyə resurslarına qarşı yüksək tələbatının olması ilə əlaqədardır. Beynəlxalq kredit maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduğu ölkələrdən pul ehtiyatlarının nisbətən bu ehtiyatların az olduğu ölkələrə hərəkəti prosesidir. Başqa sözlə desək, beynəlxalq kredit maliyyə resurslarının elə hərəkətidir ki, bu zaman maliyyə ehtiyatlarının daha çox olduğu ölkələr öz ehtiyatlarının bir hissəsini maliyyə qıtlığı çəkən ölkələrə axınını təmin edirlər. Digər bir nüans isə onunla ölçülür ki, beynəlxalq kreditin həyata keçirilməsi zamanı maliyyə ehtiyatlarının zəngin olduqları ölkələr öz ehtiyatlarını bir qədər də artırmış olurlar. Çünki beynəlxalq kredit də kreditin bir növüdür və faiz müqabilində verilir. Əlavə faizlərin gəlməsi isə beynəlxalq kreditin maliyyə resurslarının artmasının əsas səbəblərindən biridir.

Beynəlxalq kreditin həyata keçirilməsi zamanı bir neçə iqtisadi nəticə əldə olunur. Həmin nəticələr aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir.[9. Səh.188]

Sxem 1.5. Beynəlxalq kreditin doğurduğu sosial-iqtisadi nəticələr.

Mənbə: Halil Seyidoğlu. “Uluslararası finans” 4-cü baskı. 2003-cü il kitabının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Sxem 1.5-dən də göründüyü kimi beynəlxalq kreditlərin həyata keçirilməsi zamanı bir sıra müsbət sosial-iqtisadi nəticələr əldə oluna bilər. Belə ki, beynəlxalq kreditlərin əldə olunması nəticəsində maliyyə resurslarına tələbatın olduğu regionlarda həmin tələbatın təmin olunması prosesi həyata keçmiş olur, eyni zamanda da beynəlxalq kredit maliyyə axınlarının beynəlxalq səviyyədə hərəkətinə səbəb olur. Beynəlxalq kreditin dünya ölkələri tərəfindən əldə olunması nəticəsində iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinə investisiya siyasəti həyata keçirilə bilər ki, bu da iqtisadi artımın təmin olunmasına, yeni iş yerlərinin açılmasına, son nəticədə isə əhəlinin maddi rifah halının yüksəlməsinə şərait yaratmış olur.

Beynəlxalq kredit beynəlxalq kredit bazarı vasitəsilə həyata keçirilir. Dünya kredit bazarı- dünya borc kapitalı bazarının ayrıca bir ünsürüdür. O bazarda vaxt , geri qaytarma ilə faizlərin ödənməyi şərt ilə dövlətlər arasında kapitalın hərəkəti

gerçəkləşdirilir. Həmin bazar özünə məxsus xüsusiyyətlərə sahib olan iki alt seqmentdən təşkil olunmuşdur – dünya pul bazarı ilə dünya kapital bazarı.

Qloballaşma ilə beynəlmilləşmə əməliyyatlarının dərinləşməsi və transmilli şirkətlərin çoxalmasıyla ABŞ-ın kredit bazarının hazırkı vəziyyəti xarakterizə edilir . Böyük bankların sayına görə rəhbər olan ştatlar Kaliforniya, İllinoys, Nyu-York, Pensilvaniya, Texas ilə Floridadır. Həmin ştatlar əlverişli coğrafi durumuna, inkişaf etmiş sənayesi ilə TMK-ların çoxsaylılığına əsasən fərqlənirlər. İnvestisiya bankları ABŞ-ın kredit bazarında ayrıca rol oynamaqdadır. Onların iki mühüm növü - Şirkətin qiymətli kağızlarının emissiyası ilə yerləşdirilmiş kimi qiymətli kağızlarla əlaqəli əməliyyatları gerçəkləşdirilir. İri investisiya banklarından aşağıda göstərilənləri qeyd etmişik: «Merril Linç» (Merryl Lynch), «Pirs» (Pirs), «Leman brazers» (Leman Brothers) və digərləri. Bundan əlavə ABŞ-ın kredit bazarında önəmli rolu sığorta şirkətləri, pensiya fondları, maliyyə şirkətləri və s. oynamaqdadır.[19. Səh. 513]

Azərbaycan Respublikasında kredit bazarını qurulması əvvəlcə iqtisadi durğunluq, inflyasiya, resursların məhdudluğu və inhisarlaşmış qiymətlər mühitində son dərəcə çətin bir şəraitdə reallaşdırılırdı. Lakin düzgün iqtisadi idarə etmə siyasəti nəticəsində qarşıya çıxan bütün problemləri asanlıqla aradan qaldırılmış, kredit bazarının inkisafı təmin olunmuş və artıq respublikada bu sahədə müəyən nəaliyyətlər əldə edilmişdir.

Ölkəmizin müasir kredit bazarının forması dörd amilin təsiriylə formalaşmışdır: Kredit idarələrinin iki funksiyasının mövcudluğu əsas amildir.

- Aydın ki, bankların emissiya və kredit funksiyaları mövcuddur. Bankların ixtisaslaşmağı tarixən emissiya funksiyasının Mərkəzi Bankın, xalq təsərrüfatının, həmçinin də əhalinin kreditləşməyi isə işgüzar kommertiya banklarının əlində toplanmasına gətirib çıxarmışdır. Həmin bölgü bankların nəzəri cəhətdən ixtisaslaşmasında özünü doğrultmaqdadır. Bu səbəbdən də ölkəmizdə pul nisbətlerini analiz edən, pul dövriyyəsinə idarə edən aparatın olmağı zərurəti yaranır. Belə halqa

əsas funksiyası pulun dövriyyəsinin tənzimlənməyi olan Mərkəzi Bankdır. Bu durum kreditləşmə üzrə işlərin və ssuda fondunun idarə edilməsini həyata keçirmiş kommərsiya banklarına da aiddir.

- İkinci amil, kredit bazarının quruluşuna təsir edən mülkiyyətin xarakteridir. Məlumdur ki,uzun zamanlar iqtisadiyyatımızda dövlət mülkiyyəti üstün olmuşdu. Bu səbəbdən respublikada ancaq dövlət mənşəli banklar var idi. Son illərdə mülkiyyətin çoxluğu ayrı-ayrı növ bankların əmələ gəlməsinə gətirib çıxarmışdır.
- Üçüncü amil, iqtisadi siyasətlə, yəni iqtisadiyyatın idarə olunmasının mərkəzləşdirilməyi ilə əlaqəlidir. Təsərrüfat təşkilatlarının azadlığının artması nəticəsində təsərrüfatların mənafeyinə müvafiq olan, təsərrüfat dəyişiklərinə operativ öyrəşə bilən, təsərrüfat orqanlarının iqtisadi təşəbbüslərinə müvafiq pul resursları ilə zamanında yardım edən bankların yaradılmağı iqtisadi vacibliyə çevrilir.

Kredit bazarında kreditin qiymətinin təyin olunması çox mühüm məsələlərdən biri sayılır. Banklar vəsaitləri minimum qiymətə alır və çox yüksək qiymətə sataraq mənfəət əldə edirlər. Kreditə qoyulmuş qiymət kredit fondunun faizi sayılır. Faizlər ayrı-ayrı amillərin təsiri ilə tələb ilə təklifin səviyyəsinə uyğun müəyyən edilir.

Müstəqil iqtisadiyyatın gerçək amillərindən biri sayılan bank sisteminin, səlis idarə edilən bank sahəsinə ehtiyacı vardır. Dəqiq idarə edilə bilən bank sistemi eyni zamanda real iqtisadiyyatın barometri sayılır. Elə buna görə inzibati amirlik idarəetmə üsullarından, təsərrüfatçılığın yeni iqtisadi üsullarının keçildiyi bütün dövlətlərdə bank sisteminin idarə edilməsi mexanizminin təkmiləşdirilməyinə ayrıca yer verilməlidir.

İstehsal əlaqələrinin dinamikasının yüksək səviyyəsi, əmtəə-pul-bazar əlaqələrinin formalaşdırılmağına xüsusi diqqət, çağdaş pul-kredit siyasətinin, bank işinin idarə edilməsi üzrə konkret və doğru taktika ilə strategiyanın hazırlanmağına vacib sayır.

Bank nəzarətinin avtomatlaşdırılması sayəsində avtomatlaşdırılmış prudensial nəzarət hesabat sisteminin tətbiqi yönündə də işlər görülmüşdür. Bank nəzarətinin normativ bazasını Bazəl Komitəsinin prinsiplərinə uyğunlaşdırılmağı davam etdirilibdir. Monetər idarə etmənin institusional bazasının gücləndirilməyi tədbirlərindən biri olaraq, mükəmməl informasiya bankının yaradılmağı üçün avtomatlaşdırılmış bank statistika hesabat sistemini tətbiqi davam etdirməkdədir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, modernləşdirilmiş menecment və strateji planlaşdırma məqsədi ilə vəzifələrin düzgün seçilməyində və onlara əhəmiyyətli nail olmaqda müstəsna əhəmiyyət kəsb etməkdədir. İstənilən fəaliyyət sahəsinə sahib təşkilatda idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi əmələ gəlmiş vəziyyəti doğru dəyərləndirməyi, daxili və xarici amillərin dərin təhlili ilə onların mümkün fəaliyyət proseslərinin hazırlanmağını tələb etməkdədir.

Beynəlxalq kredit bazarlarında müxtəlif maliyyə institutları fəaliyyət göstərir ki, həmin bu sözügedən beynəlxalq maliyyə institutları kreditlərin təklif edilməsi, verilməsi və yaxud da həyata keçirilməsi funksiyasını uğurla icra edirlər. Eyni zamanda da belə maliyyə institutları kreditlərin qaytarılmasına da nəzarət edirlər. Başqa sözlə desək, beynəlxalq kredit bazarları həmin beynəlxalq maliyyə institutları vasitəsilə kreditin alınıb satıldığı bazarlardır. Bu bazarların kreditorları maliyyə ehtiyatlarının daha çox olduğu təşkilatlar və yaxud da regionlardır, ölkələrdir. Beynəlxalq kredit bazarlarının debitorları isə maliyyə ehtiyatlarının az olduğu, bu ehtiyatları yüksək tələbatın olduğu ölkələrdir. Beynəlxalq kredit bazarlarında kreditin alınıb satılması və yaxud da kredit prosesinin həyata keçirilməsinə nəzarət mexanizmini isə ən böyük maliyyə institutları, təsisatları həyata keçirir. Dünya Bankı, Beynəlxalq Valyuta Fondu bu nəzarətin həyata keçirilməsində müstəsna rola malikdir. Adı çəkilən maliyyə təşkilatları maliyyə resurslarının elə axınını təşkil edirlər ki, maliyyə resursları bu ehtiyatların çox olduğu ölkələrdən az olduğu ölkələrə hərəkət etmiş olur. Bunun nəticəsində də ayrı-ayrı ölkələrdə iqtisadi sabitlik yaranmış olur, iqtisadi inkişaf, dinamizm öz yüksək sürəti ilə bərqərar olunmuş olur.

FƏSİL II. QLOBAL İQTİSADI SİSTEMDƏ KREDİT RESURSLARININ İDARƏ EDİLMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1. Müasir iqtisadi şəraitdə kredit resurslarının idarə edilmə mexanizmi

İqtisad elminin əsas şaxələrindən sayılan maliyyə elmi fondların idarə edilməsi prosesidir. Maliyyə prosesi ictimai maliyyə, fərdi maliyyə və biznes maliyyəsi olmaqla üç əsas sahəyə bölünür. Maliyyənin başqa bir formasını isə pul yığılımı və ya borc verilməsi də təşkil etməkdədir. Maliyyə, həmçinin də büdcənin hazırlanması və pulun xərclənməsi kimi prosesləri əhatə edən kifayət qədər mürəkkəb bir ifadədir. Maliyyə prosesinin əsasında hüquqi və fiziki şəxslərin banka vəsait yerləşdirməsi, daha sonra isə həmin vəsaitin banklar tərəfindən digər hüquqi və fiziki şəxslərə müəyyən faiz tələb etməklə verilməsini əhatələyən bir vasitəçi proses dayanır [9. Səh.18].

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində dünya dövlətlərinin sürətli inkişafının, inflyasiyanın mövcud səviyyəsinin qorunub saxlanılmasının və ya inflyasiya səviyyəsinin azaldılmasının, eləcə də iqtisadiyyatın sabitliyinin təmin olunmasının əsasında maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə dayanır. Keçid iqtisadiyyatı inzibati amirlik sistemindən bazar iqtisadiyyatına keçid əsasında yaranmış bir iqtisadi kateqoriya olmaqla özündən sonra güclü iqtisadi şəraitin və ya iqtisadiyyatın yaradılmasını zəruri edir.

Bazar iqtisadiyyatı dövründə maliyyə anlayışı daha çox qabardılır. Bunun da əsas səbəbi kimi maliyyə proseslərinin zəncirvari əlaqədə olması, bir proses nəticəsində yaranmış neqativ halların digər proseslərə də avtomatik olaraq sirayət etməsi ilə nəticələnməsidir. Keçid iqtisadiyyatı dövründə isə güclü iqtisadi şəraitin var olması zərurəti yarandığından maliyyə sisteminə bir o qədər həssas yanaşılır.

Bir iqtisadi kateqoriya kimi maliyyənin mahiyyətinin təhlili göstərir ki, maliyyə imperativ və dəyər xarakteri daşıyır. Eyni zamanda da maliyyə milli gəlirin və milli məhsulun bölgüsü və təkrar bölgüsü, pul axınlarının yaradılması, tənzimlənməsi və istifadəsini əhatə edən bir iqtisadi kateqoriyadır. Hər bir iqtisadi kateqoriyanın

mahiyyəti onun funksiyalarında təzahür edir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, maliyyənin funksiyası da qeyd olunan xarakterik əlamətlərlə bağlıdır. Maliyyəni təhlil edən və onun nəzəriyyəsini araşdıran iqtisadçılar heç də bu fikirdə deyildirlər və onlar maliyyənin funksiyalarından danışarkən müxtəlif xarakterik xüsusiyyətləri ön plana çəkərək məsələyə fərqli aspektdən yanaşırlar. Bunun da məntiqi nəticəsi olaraq maliyyənin funksiyalarını təhlil edən iqtisadçılarda və ya maliyyəçilərdə yekdil fikir formalaşmır və bu fikirlərin əksəriyyəti bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edir.

Beynəlxalq maliyyə milli iqtisadiyyatın xarici maliyyələşdirilməsində və beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilir. Beynəlxalq maliyyə müxtəlif ölkələrin rezidentləri arasında onların əməkdaşlığını və iqtisadi əlaqələrini, rezidentlərin beynəlxalq kredit təşkilatları, fondlar və çoxtərəfli banklar ilə borcalanların donor münasibətlərini, eləcə də beynəlxalq maliyyə bazarlarında fiziki və hüquqi şəxslərin əməliyyatlarını təmin edir.

Göründüyü kimi maliyyə münasibətlərinin fəaliyyəti ayrı-ayrı ölkələrin hüdudları ilə məhdudlaşmır. Bu əlaqələr beynəlxalq əlaqələrin və beynəlxalq iqtisadiyyatın əsasında dayanır. Bir çox zaman maliyyə beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə əsas münasibətlər olaraq çıxış edir.

Beynəlxalq maliyyə münasibətləri dedikdə, beynəlxalq maliyyə təşkilatları və dövlətlər arasında yaranan və formalaşan pul münasibətləri başa düşülür. Sözügedən həmin beynəlxalq maliyyə münasibətləri dünya ölkələri arasında idxal-ixrac əməliyyatları ilə kapitalın beynəlxalq hərəkəti prosesində özünü biruzə verir. İdxal-ixrac əməliyyatları zamanı dövlətlər arasında borc münasibətləri, malların dəyərləndirilməsi, müxtəlif ölkələrdə fəaliyyətdə olan müəssisələrdən digər ölkələrə gəlirlərin transferi, investisiya axını bilavasitə olaraq beynəlxalq maliyyə ilə tənzimlənir.

Beynəlxalq maliyyə dünya-qlobal maliyyəsinin əsas tərkib hissəsidir ki, onun da üstün hissəsini daxili maliyyə təşkil edir. Müasir mərhələdə daxili maliyyə ilə beynəlxalq maliyyə arasındakı sədd, xüsusən sərbəst dönərli valyutaya malik ölkələr

üçün asanlıqla aradan qaldırılındır. Beynəlxalq maliyyənin tərkibi aşağıdakılardan ibarətdir:[2. Səh.440]

- ✓ Beynəlxalq və regional kredit təşkilatlarının maliyyə vəsaitləri;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə bazarlarında tədavül edən maliyyə;
- ✓ Ayrı-ayrı ölkələrin rezidentlərinin xidmət münasibətləri;
- ✓ Rezidentlərin öz dövlətlərinin və ya milli korporasiyanın beynəlxalq qiymətli kağızlarına qoyuluşları;
- ✓ Qeyri-rezidentlərin daxili qiymətli kağızlarına investisiyalar.

Kreditorlara görə baynəlxalq maliyyə iki əsas hissəyə ayrılır. Həmin hissələr aşağıdakılardan ibarətdir:[2. Səh.441]

- ✓ Özəl maliyyə;
- ✓ Rəsmi maliyyə.

Özəl maliyyə dedikdə, banklar, korporasiyalar və eləcə də digər özəl qurumlar tərəfindən rezidentlərə bazar şərtləri ilə və ya birbaşa transmilli maliyyələşdirmə vasitəsilə verilən xüsusi və ya borclanmış maliyyə resursları başa düşülür. Rəsmi maliyyə dedikdə isə onu qəbul edən ölkələrə qeyri-bazar şərtləri ilə və güzəştli təqdim edilən xarici dövlət strukturlarının və eləcə də beynəlxalq təşkilatların maliyyəsi başa düşülür.

Beynəlxalq maliyyə münasibətləri bir neçə formada təzahür edir. Bunlara ən əyani misal olaraq valyuta münasibətlərini, kredit münasibətlərini, investisiya əlaqələrini göstərmək mümkündür. Beynəlxalq maliyyə əlaqələrini bəzi hallarda valyuta əlaqələri kimi xarakterizə edirlər ki, o da valyuta əlaqələrinin beynəlxalq iqtisadi və maliyyə sistemlərində mühüm yer tutması ilə əlaqəlidir.

Beynəlxalq maliyyənin əsas elementlərindən biri də qlobal maliyyə şəraitidir. Qlobal maliyyə şəraiti dedikdə isə dünya maliyyə bazarlarının inkişafına, maliyyə korporasiyalarının, bankların və investorların qərarlarına təsir etmək imkanına malik qlobal və regional mühit nəzərdə tutulmaqdadır. Qlobal maliyyə şəraiti təkmilləşmiş beynəlxalq pul sistemləri, müxtəlif dövlətlərin tədiyyə balanslarının durumu, aparılmış

dünya ölkələrinin və regionlarının fəaliyyət modellərinin təsiri çoxaldıqca ciddi dəyişikliklərə məruz qalmaqdadır. Qlobal maliyyə şəraitinə aşağıdakılar daxildir: [3]

- ✓ Beynəlxalq maliyyə bazarlarının cari vəziyyəti;
- ✓ Beynəlxalq bank işinin hal-hazırkı durumu;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə institutlarında, korporasiyalarında və beynəlxalq portdal investisiyalarında mövzu olan mühit.

Beynəlxalq maliyyənin ən əsas təzahür formalarından biri beynəlxalq kredit sayılır. Beynəlxalq kredit dedikdə, borc vəsaitinin faizlə birlikdə qaytarılma şərti ilə hərəkətidir. Beynəlxalq kreditin subyekti kimi dövlət, beynəlxalq maliyyə institutu, spesifik banklar, beynəlxalq və regional valyuta kredit təşkilatları, müstəqil investorlar olaraq hüquqi və fiziki şəxslər çıxış etməkdədir. Beynəlxalq kredit əlaqələrinin yaranması və fəaliyyəti əsasında ayrı-ayrı subyektlər tərəfindən böyük həcmdə əmtə ilə valyuta ehtiyatlarının toplamı, həmçinin də kapital vasitələrinə ölkə sərhədlərinin kənarında yaranmış tələb çıxış etməkdədir. Beynəlxalq maliyyənin təzahür forması olaraq çıxış edən beynəlxalq kredit milli iqtisadi sərhədləri aşmaqdadır. Beynəlxalq kreditin mənbələri müxtəlif ola bilər. Həmin mənbələrə isə hökumətin sərəncamında olan vəsaitləri, bankların cəlb etdikləri vəsaitləri və s. daxil etmək mümkündür. Beynəlxalq kredit ayrı-ayrı məqsədlərin həyata keçirilməsinə xidmət edir. Bu daha çox borc almış tərəfin ehtiyacları ilə əlaqədardır. İndi beynəlxalq kredit ən çox istehsal prosesinə istiqamətləndirilir. Eyni zamanda, bura iqtisadi təhlükəsizliyin aradan qaldırılması, iqtisadi islahatların dəstəklənməsi və həmçinin də başqa məqsədlər daxildir.

İqtisadiyyatın və maliyyənin qloballaşması şəraitində beynəlxalq öhdəliyin aktivlər üzərində stabil artımı dünyanın bir çox ölkələrini xalis borcluya çevirmişdir. Əksər ölkələrdə cari hesablaşmalar və büdcə üzrə daxili investisiyanı həyata keçirmək üçün, iqtisadiyyatı yenidən qurmaq, xarici borclanma üzrə borc öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün milli yığılımı-əmanəti çatışmayan xroniki kəsirli iqtisadiyyat formalaşmışdır.

Beynəlxalq maliyyənin dərindən və ətraflı öyrənilməsi-maliyyə bazarlarının qloballaşma və inteqrasiya prosesinin intensivləşməsi, kapital bazarının liberallaşması, müasir internet-texnologiyası bazası əsasında maliyyə infrastrukturunun inkişafı, dünyanın inkişafında beynəlxalq maliyyənin rolunun artması ilə əlaqədar olaraq bu sahədə əsaslı dəyişikliklərin baş verməsi ilə şərtləşir. Bu onunla izah olunur ki, Azərbaycan dövləti və korporativ imitətlər beynəlxalq kapital bazarına çıxmış, qeyri-rezidentlər Azərbaycanın maliyyə bazarlarında fəallaşmışlar. Azərbaycan beynəlxalq rəsmi kreditorları ilə əlaqəsi büdcənin həmçinin artması və yüksək xarici valyuta ehtiyatına malik olması ilə əlaqədar yeni fazaya daxil olmuşdur. [2. Səh.442]

Beynəlxalq maliyyə iki əsas formada olar bilər. Həmin formalar aşağıdakılardan ibarətdir: [5. Səh.96]

- ✓ Kredit;
- ✓ Qeyri-kredit.

Kredit vəsaiti beynəlxalq maliyyənin tərkibində xeyli dərəcədə üstünlük təşkil edir. Onlar gəlir əldə etmək üçün müəyyən müddətə verilir. Beynəlxalq kreditin əks tərəfi-kreditorlar qarşısında borc öhdəliyidir. Buna da faiz ödəmək şəklində xidmət göstərilməli və razılaşdırılmış müddətdə geri qaytarılmalıdır. Rəsmi kapitalın hərəkətinin kredit forması xarici dövlətlərin və beynəlxalq təşkilatların krediti və inteqrasiyası şəklində çıxış edir.

Beynəlxalq kredit- “kredit” iqtisadi kateqoriyasının oxşarıdır. Bu- qaytarılmaq, müddətlilik, təminatlılıq və faiz ödənilməsi şərt ilə valyuta və əmtəə resurslarının verilməsi ilə əlaqədar beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sferasında borc kapitalının hərəkətidir. Kreditor və borcalan kimi banklar, müəssisələr, dövlər, eləcə də beynəlxalq maliyyə institutları çıxış edir.

Beynəlxalq kreditin şərtləri onun bazarın iqtisadi qanunları ilə əlaqəsini əks etdirir və bazarın, dövlətin iqtisadi agentlərinin vəzifələrinin həlli üçün istifadə edilir.

Kredit anlayışı iqtisadiyyatın mühüm tərkib hissəsi və əsas kateqoriyasıdır. O, istehsal müəssisələrinin elementlərindən biri olaraq, əmtəələrin, xidmətlər ilə

kapitalların hərəkətində önəmli rol oynayır. Kredit eyni zamanda mənfəət, qiymət, pul, valyuta kursu, tədiyyə balansı şəklində iqtisadi kateqoriyalar ilə bazar iqtisadiyyatının iqtisadi qərarları ilə qarşılıqlı surətdə bağlıdır. Beynəlxalq kredit bütün mərhələlərdə kapitalın dövriyyəsində çıxış edir və əmtəə dövriyyəsinin sürətlənməsini və eləcə də istehsalın artımını təmin edir.

Beynəlxalq kreditin mənbələri kimi aşağıdakılar çıxış edir: [7. Səh146]

- ✓ Müəssisələrdə kapitalın dövriyyəsi prosesində pul formasında müvəqqəti olaraq sərbəstləşmiş kapital;
- ✓ Dövlətin və xüsusi bölmənin banklara cəlb edilmiş pul yığımları və s.

Bu mənbələrdən başqa bir sıra vəsait mənbələri də mövcuddur ki, onlar da beynəlxalq kredit münasibətlərində çox mühüm rol oynayır.

Beynəlxalq kredit bir sıra prinsiplərə əsaslanaraq fəaliyyət göstərir. Bu prinsiplərə aşağıdakıları şamil etmək olar:[2. Səh.446]

- ✓ Qaytarılma. Alınmış kreditlər, xüsusilə beynəlxalq kreditlər mütləq şəkildə qaytarılmalıdır. Başqa sözlə, müqavilədə nəzərdə tutulan bütün öhdəliklər yerinə yetirilməlidir.
- ✓ Ödənilmə. Bu dəyər qanununun fəaliyyətinin və kreditin şərtlərinin həyata keçirilməsi prinsipini özündə ehtiva edir. Bu zaman ilk növbədə kreditə görə faizlərin ödənilməsi həyata keçirilir.
- ✓ Maddi təminatlılıq. Kredit təminatlılığı dedikdə, onun ödənilməsinə zəmanət başa düşülür. Yəni kredit alanın maddi imkanları tam ödənilməli və bu imkanlar krediti ödəyə biləcək təqdirdə kreditlər verilə bilər.
- ✓ Məqsədli xarakter. Beynəlxalq kreditlər necə gəldi, hər bir ehtiyacı olana verilmir. Belə kreditlər konkret məqsədlər və layihələr əsasında verilir. Bunun da nəticəsində məqsədli xarakter daşıyır.

Beynəlxalq kreditin prinsipləri bazar iqtisadiyyatının iqtisadi qanunları ilə sıx əlaqədədir. Başqa sözlə, həmin prinsiplərin bu üsulla müəyyən olunması iqtisadi qanunların tələbidir.

Beynəlxalq kredit qarşılıqlı əlaqəli funksiyaları həyata keçirməklə istehsalın inkişafında ikili rol oynayır. Bir tərəfdən beynəlxalq kredit təkrar istehsalın fasiləsizliyini və onun genişləndirilməsini təmin edir. O, istehsalın və mübadilə prosesinin beynəlmilləşməsinə, beynəlxalq əmək bölgüsünün geniş vüsət almasına kömək etmiş olur. Digər bir tərəfdən isə beynəlxalq kredit ictimai istehsalın disproporsiyasını gücləndirir, iqtisadi rentabelli sahələrin sıçrayışlı genişləndirilməsini stimullaşdırmaqla, xarici borc vəsaiti cəlb edilməyən sahələrin inkişafını ləngidir. Beynəlxalq kredit rəqabət mübarizəsində xarici kreditin mövqeyinin möhkəmləndirilməsi prosesində yaxından iştirak edir.

Beynəlxalq kreditin sərhədləri xarici borc vəsaitinin mənbələrindən və ölkələrin mövcud tələbatından, eləcə də kreditin vaxtında qaytarılmasından asılıdır. Bu, obyektiv sərhədlərin pozulması, borclu ölkələrin xarici borclarının tənzimlənməsi problemini yaratmış olur. Onların içərisində isə inkişaf etməkdə olan ölkələr, MDB dövlətləri və Şərqi Avropa dövlətləri və s. vardır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində beynəlxalq kreditin ikili xarakteri, onun ölkələrin qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıqda və rəqabət mübarizəsində bir alət kimi istifadə edilməsində təzahür edir.

Hər bir iqtisadi kateqoriya olaraq beynəlxalq kredit də müəyyən funksiyaları yerinə yetirməkdədir. Qeyd olunan həmin funksiyalar borc kapitalının beynəlxalq sferada hərəkətinin bir sıra cəhətlərini göstərir. Sözügedən həmin funksiyalara aşağıdakılar aiddir:[3]

- ✓ istehsalın genişləndirilməsi, həmçinin də borc kapitalının dövlətlər arasında təkrar bölgüsü;
- ✓ kapitalın birləşdirilməyi ilə mərkəzləşdirilməyi;
- ✓ ölkə iqtisadiyyatının tənzimlənməyi.

Yüksək kapital ehtiyatlarına sahib dövlətlərdə istehsal mərhələsinin kapitalaşdırılmağı və sürətləndirilməyi beynəlxalq kreditin mühüm müsbət rolu olaraq çıxış etməkdədir. Bu vasitə əsasında istehsalın fasiləsizliyi təmin olunmuş olur.

Həmçinin beynəlxalq kredit istehsal prosesinin halqaları arasında möhkəm əlaqə yaradır. Beynəlxalq kredit istehsalın beynəlmilləşməyi, mübadilə prosesinin genişlənməyi, əməyin beynəlxalq bölgüsünün reallaşdırılması və beləliklə də vahid dünya bazarının formalaşmağında mühüm rola malikdir. Bu ölkənin pul-kredit siyasətinə xidmət göstərməklə bərabər beynəlxalq ticarətin normal fəaliyyətinə imkan yaradır. Beynəlxalq kredit əlaqələri malların dünya bazarında reallaşmağını sürətləndirir. Odur ki, indiki şəraitdə idxal-ixrac proseslərinin böyük hissəsi kredit əlaqələri əsasında gerçəkləşdirilir. Beynəlxalq kreditin müsbət cəhətləri ilə bərabər mənfi təsirləri də vardır. Bu cəhətdən onun iqtisadiyyatda dərin disporsiyalara gətirib çıxarmağını qeyd etmək olar. Odur ki, ölkə iqtisadiyyatının lap güclü, yəni, yüksək imkanlara, gəlirə sahib sahələri beynəlxalq kredit ilə gücləndiyi zaman, başqa sahələr inkişafdan geri qalır. Məs., hazırda ən çox respublikamızın neft sektoru kreditləşdirilməkdədir. Buna başlıca səbəb isə lap çox gəlir, risklərin az, dünya bazarında neft mallarına lap çox tələbin olmağıdır. Eyni zamanda iqtisadiyyatın zəif bölmələrinin beynəlxalq kredit bazarına çıxışı qeyri-mümkündür. Bu durumların qarşısını almaq məqsədilə beynəlxalq kredit sərhədlərinin gözlənilməyi xeyli mühümdür. Beynəlxalq kredit sərhədləri dövlətin xarici borc vəsaitinə olan borcun məbləğindən, kreditin vaxtından, faiz dərəcələrindən və s. asılıdır. Sözügedən obyektiv sərhədin pozulmağı respublikada dərin xarici borc böhranını yaratmış olur.

Beynəlxalq kredit münasibətləri müxtəlif formalarda təzahür edir. Bu baxımdan beynəlxalq kredit bir sıra əlamətlərinə görə təsnifatlaşdırılır. Həmin əlamətlərə aşağıdakılar daxildir:[2. Səh. 447]

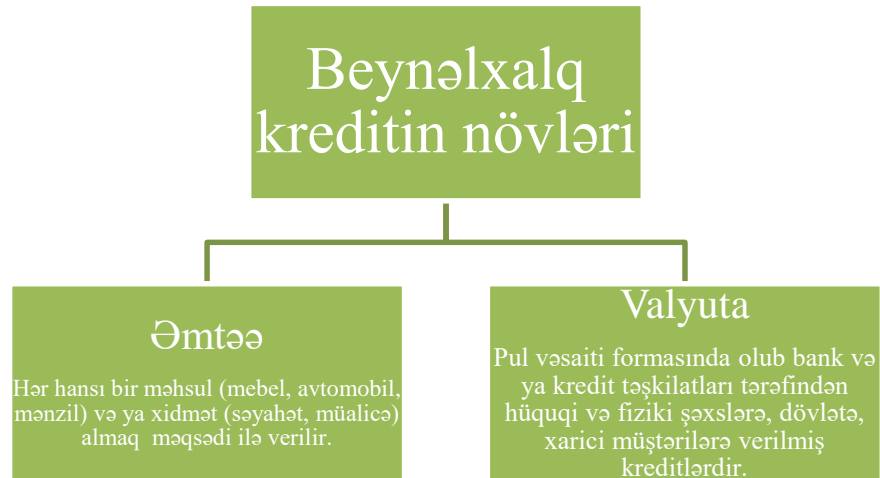
- ✓ Müddətinə görə;
- ✓ Təyinatına görə;
- ✓ Növünə görə;
- ✓ Verilmə texnikasına görə;
- ✓ Təminatlığına görə.

Müddətinə görə kreditlər qısamüddətli (18 aya kimi); ortamüddətli (18 aydan 7 ilə kimi); uzunmüddətli (7 ildən yuxarı). Təyinatına əsasən: maliyyə kreditləri, kommersiya kreditləri, aralıq kredit. Növünə əsasən: əmtəə krediti ilə valyuta krediti. Təqdim olunan borcun valyuta növünə əsasən: kreditor ölkənin valyutası ilə verilmiş kredit, borcalan dövlətin milli valyutası ilə verilmiş kredit, qeyri-iştirakçı dövlətin valyutası ilə verilmiş kredit, valyuta səbətinə əsaslanaraq formalaşmış beynəlxalq valyuta vahidləri ilə verilmiş kreditlər (SDR). Təminatlılığına əsasən: təminatlı kredit, blank kreditləri. Texniki təqdimatına əsasən: borcalanın hesabına köçürülmüş nağd kreditlər: depozit sertifikatları, aksept şəklində kreditlər, borc istiqrazları və s. Kreditor subyektin fərqliliyi baxımından: bank kreditləri, broker kreditləri, hökumət kreditləri, beynəlxalq maliyyə institutlarının ölkələrarası kreditləri, ixrac kreditləri, qarışıq kreditlər və s. olur.

Təyinatına görə beynəlxalq kreditin əsas aşağıdakı formaları vardır:

- ✓ əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq ticarətinə xidmət edən kommersiya kreditləri;
- ✓ investisiya obyektinə üçün qiymətli kağızlar alınmasına, xarici borcların ödənilməsinə, eləcə də mərkəzi bankların valyuta intervensiyasına istifadə edilən maliyyə kreditləri;
- ✓ əmtəələrə və xidmətlərə, eləcə də kapitalın qarışıq formalarına xidmət edən aralıq kreditlər.

Növlərinə görə isə beynəlxalq kreditlərin əsas formalarını aşağıdakı sxem vasitəsilə qeyd etmək məqsədəuyğun olar:

Sxem 2.1.

Beynəlxalq kreditin növləri.

Mənbə: “Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat Jurnalı”. №1, 2014

Verilmə texnikasına görə isə beynəlxalq kreditlərin aşağıdakı formalarını qeyd etmək olar:

- ✓ borcalanın və ya debitorun hesabına keçirilən nağd kreditlər;
- ✓ ixrac edən və yaxud da bankın trattasının aksepti formasında aksept krediti;
- ✓ depozit sertifikatları;
- ✓ istiqraz və rəqələri, konsorsium kreditləri;
- ✓ valyutada borc üzrə.

Təminatına görə isə beynəlxalq kreditlərin aşağıdakı formalarını xüsusilə fərqləndirirlər:

- ✓ təmin edilmiş kreditlər;
- ✓ blank kreditləri.

Kreditin təminatlılığı kimi kommersiya və yaxud da maliyyə sənədləri, əmtəələr, daşınmaz əmlak və dəyərlilər, qiymətli kağızlar, bir çox hallarda isə qızıl istifadə edilir.

2.2. Qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları, onların növləri və əsas fəaliyyət istiqamətləri

Əvvəlki paraqrafda beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının xarakterik xüsusiyyətləri, işləmə prinsipləri, vəzifələri və yaranma məqsədləri əhatəli təhlil olundu. Qlobal və regional maliyyə-kredit təşkilatları da digər beynəlxalq maliyyə təşkilatları kimi eyni məqsədə xidmət edir, üzvlüyündə olan ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin yüksəldilməsi məqsədilə həmin ölkələrə müəyyən faiz müqabilində kreditlər təklif edir. İstər qlobal maliyyə institutları, istərsə də regional maliyyə-kredit təşkilatları üzv ölkələrə krediti faiz müqabilində verərək əlavə mənfəət qazanmaq məqsədi güdmürlər. Burada əsas məqsəd həmin ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır. Bu ölkələrə verilmiş kreditlər nəticəsində əldə olunmuş faizlərin bir qismi beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının saxlanma xərclərinə sərf olunur. Digər bir qismi isə yenidən bölüşdürülərək iqtisadiyyatı zəif olan ölkələrə investisiya şəklində yatırılır.

Əsas regional maliyyə təşkilatlarına aşağıdakı beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarını misal göstərmək olar:[30. Səh. 44]

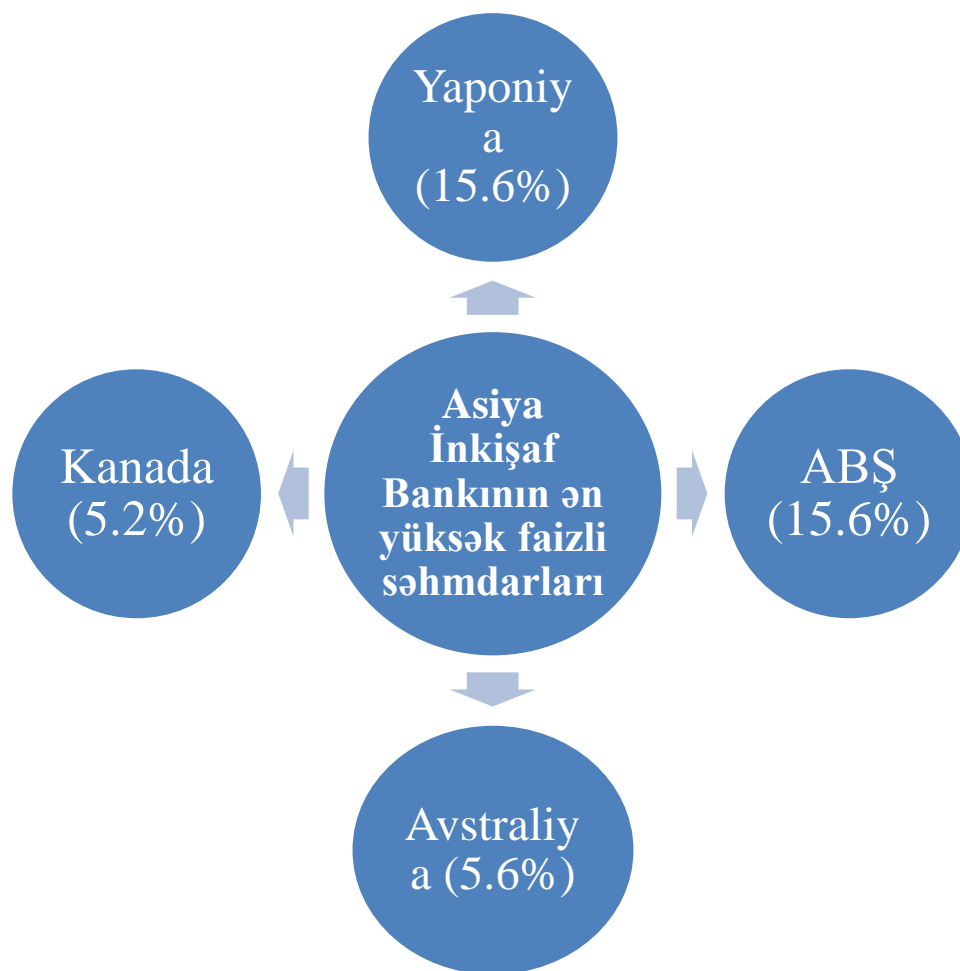
- ✓ Asiya İnkişaf Bankı;
- ✓ Avropa İnkişaf Bankı;
- ✓ İslam İnkişaf Bankı;
- ✓ Kariblər İnkişaf Bankı;
- ✓ Ərəb Pul Fondu;
- ✓ Orta Amerika İqtisadi İnkişaf Bankı;
- ✓ Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı.

Əsas regional maliyyə-kredit təşkilatlarından biri də Asiya İnkişaf Fondudur. Asiya İnkişaf Fondu 19 dekabr 1966-cı ildə Filippinin paytaxtı Manila şəhərində yaradılmışdır. Fondun yaradılmasının əsas məqsədi Asiyada, həmçinin də bütün şərq ölkələrində iqtisadiyyatın inkişafının prioritet sahələrinin müəyyənləşdirilməsi və bunun nəticəsində həmin ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinə nail olmaqdır.

Asiya İnkişaf Bankı Asiya-Sakit okean bölgəsini əhatə edən beynəlxalq maliyyə təşkilatıdır. 1966-cı ildə yaradılarkən 31 ölkə üzv olsa da, hal-hazırda 67 dövlət Asiya İnkişaf Bankının üzvlüyündədir. Dünya ölkələri üzrə 31 regional bölmədən ibarət olan Asiya İnkişaf Bankı, bu regional bölmələri üzrə əsas hədəf olaraq yardıma möhtac olan insanlara sonsuz xidmətlərin göstərilməsini seçmişdir.

Asiya İnkişaf Bankında sərmayesinin həcminə görə iki əsas ölkə fərqləndirilir. Bunlar 15.6% səhmə malik olan Yaponiya və ABŞ-dır. ABŞ-ın Asiyada yerləşməsinə baxmayaraq bu təşkilata üzv olmasının əsas səbəbi Sakit okean ərazisində yerləşməsidir. Çünki Asiya İnkişaf Bankı yalnız Asiya qitəsini deyil, eyni zamanda da Sakit okean ətrafı bölgələri də əhatə edir. Aşağıdakı sxemdə Asiya İnkişaf Bankına üzv olan və daha böyük sərmayeyə malik ölkələrin siyahısı verilmişdir.[30. Səh. 100]

Sxem 2.2.

Asiya İnkişaf Bankının daha böyük sərmayeyə malik ölkələri

Mənbə: John White. "Regional Development Banks". 9th Edition. 2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Sxem 2.2-nin təhlilindən aydın olur ki, Asiya İnkişaf Bankının üzvlüyündə olan 67 ölkədən 48-i Asiya-Sakit okean bölgəsini əhatələyən dövlətlərdəndir. Asiya İnkişaf Bankı regiona daxil olan ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafının təmin olunması sahəsində tədbirlər həyata keçirməklə yanaşı, həmçinin də xeyriyyəçilik fəaliyyəti də

həyata keçirməkdədir. Belə ki, hər il Asiya İnkişaf Bankı 300 tələbənin təhsil haqqının ödənişini öz vəsaiti hesabına təmin edir.

Asiya İnkişaf Bankından son iki il ərzində ən çox kredit götürmüş ölkələrin siyahısı aşağıdakı cədvəldə əhatəli verilmişdir:[30. Səh. 148]

Cədvəl 2.1.

Ölkələr	2016-cı il (milyon dollar)	2015-ci il (milyon dollar)
Çin	15.615	14.646
Hindistan	13.331	12.916
İndoneziya	8.700	8.214
Filippin	5.935	5.525
Pakistan	4.570	4.319
Digər dövlətlər	14.831	12.486
Cəmi	62.983	58106

Mənbə: John White. "Regional Development Banks". 9th Edition. 2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəl 2.1-ə əsasən deyə bilərik ki, son iki il ərzində Asiya İnkişaf Bankından ən çox kredit götürən ölkə Çin olmuşdur. Cədvələ diqqət yetirsək görürük ki, yalnız Çinin götürdüyü kreditlərin həcmi ilk beşliyə daxil olmayan digər ölkələrin götürdüklerini belə qabaqlamışdır. İkinci yerdə Hindistan qərarlaşmışdır. Hindistan da Asiya İnkişaf Bankına kifayət qədər çox müraciət etmiş ölkələrdən hesab olunur. Müvafiq olaraq, sonrakı yerləri İndoneziya, Filippin və Pakistan tutur.

Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı 1991-ci ildə yaradılmış regional maliyyə təşkilatlarından biridir. Əsası 1991-ci ildə 2 beynəlxalq təşkilatın və 61 ölkənin dəstəyi ilə qoyulan Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının əsas məqsədi

Mərkəzi Avropa və Mərkəzi Asiya ölkələrinin sosial və iqtisadi inkişafının təmin edilməsi, eləcə də üzv ölkələrin iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsinin təmin olunmasıdır. Rəsmi dili ingilis dili olan Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının mərkəzi qərargahı Böyük Britaniyada yerləşməkdədir.

Regional maliyyə-kredit təşkilatlarından biri də Afrika İnkişaf Bankıdır. 1963-cü ildə əsası qoyulan bu beynəlxalq maliyyə təşkilatının o zaman üçün əsas prinsipi o idi ki, yalnız Afrika qitəsindən olan ölkələr bu təşkilata üzv ola bilər və onun maliyyə xidmətlərindən yararlanma bilərdilər. Bunun da əsas səbəbi kimi “Yeni Müstəmləkəçilik” təsirindən qorunmaq idi. Lakin 1982-ci ildən etibarən Afrika İnkişaf Bankının prinsiplərində edilən bəzi dəyişikliklərlə əlaqədar olaraq digər ölkələrin də, xüsusən də Afrika qitəsindən olmayan ölkələrin də bu beynəlxalq təşkilata üzv olunmasına icazə verilməyə başlandı. Afrika İnkişaf Bankının yaradılmasında əsas məqsəd isə müstəqil Afrika ölkələrinin inkişafını təmin etmək və bu ölkələr arasında iqtisadi əməkdaşlığı inkişaf etdirəcək siyasətin icra olunmasını təmin etməkdir.

Qlobal və regional maliyyə təşkilatlarından ən əsaslarından biri də İslam İnkişaf Bankıdır. Bu bankın əsası 1973-cü ildə qoyulmuşdur. Hal-hazırda 56 ölkə İslam İnkişaf Bankının üzvüdür ki, bu göstərici Bankın yarandığı gündəki üzvlərinin sayından 2.4 dəfə çoxdur. İslam İnkişaf Bankının yaradılmasında əsas məqsəd müsəlman ölkələrinin qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrinin genişləndirilməsi və bu ölkələrdə iqtisadi yüksəlişi təmin etməkdir. Birmənalı olaraq qeyd etməliyik ki, İslam İnkişaf Bankının üzvlərinin hər biri müsəlman ölkəsidir. İslam İnkişaf Bankı öz prinsiplərini “Quran” kitabının prinsipləri əsasında qurub. İslam İnkişaf Bankının ayırmış olduğu maliyyə vəsaitlərinin əsasında faiz prinsipi dayanmır. İslam İnkişaf Bankı ayırmış olduğu maliyyə vəsaitini “mudaraba” və “muşərəkə” prinsipləri əsasında həyata keçirir ki, bu da faiz yox, gəlirdə və ya mənfəətdə müştəriyə deməkdir. Başqa sözlə desək, İslam İnkişaf Bankı hər hansı bir sahənin inkişafına maliyyə vəsaiti ayırırsa, həmin sahənin mənfəətinə ortaq olur.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası da İslam İnkişaf Bankının üzvləri siyahısında yer almaqdadır. Belə ki, 1992-ci ildən etibarən respublikamız bu təşkilata üzv qəbul olunmuşdur.

İslam İnkişaf Bankına üzv olan ölkələr arasında böyük səhmə malik olan dövlət Səudiyyə Ərəbistanıdır. Səudiyyə Ərəbistanı İslam İnkişaf Bankının səhmlərinin 27.3%-nə sahibdir. Sonrakı yerləri isə Liviya, İran, Misir, Türkiyə, BƏƏ, Küveyt və Pakistan tutur. Azərbaycan Respublikasının isə İslam İnkişaf Bankındakı səhmlərin həcmi 0.13% ilə ölçülür. Qeyd etdiyimiz bu rəqəmlərə aşağıdakı cədvəllə daha aydın başa düşmək olar:[34]

Cədvəl 2.2

№	Ölkələr:	Səhmdə payı:
1	Səudiyyə Ərəbistanı	27.3%
2	Liviya	11.0%
3	İran	9.6%
4	Misir	9.5%
5	Türkiyə	8.7%
6	BƏƏ	7.8%
7	Küveyt	6.9%
8	Pakistan	3.4%
9	Digər ölkələr	15.8%

Mənbə:<http://lib.aliyev-heritage.org/az/1731435.html>

Cədvəl 2.2-dən də göründüyü kimi 27.3% səhmlə Səudiyyə Ərəbistanı çox böyük səhm payına malikdir və digər ölkələrlə mübarizədə aşkar üstünlüyə malikdir.

İslam İnkişaf Bankından ayrılan maliyyə vəsaitlərinin 30%-dən çoxu tikintidə, kənd təsərrüfatında, sosial və iqtisadi infrastrukturanın inkişafı və suvarma sistemlərinin inkişafı layihələrinin maliyyələşdirilməsinə sərf olunmuşdur. Bu zaman yığılan cüzi- 2.5% rüsumlar inzibati xərclərin ödənilməsinə sərf olunur. İslam İnkişaf Bankından götürülmüş maliyyə vəsaitlərinin qaytarılma müddəti 25 il, güzəşt müddəti isə 7 ildir.

2.3. Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı əlaqəliliyi və beynəlxalq investisiyalar axınında rolu

Beynəlxalq valyuta sisteminin yaranması, formalaşması, inkişafı eləcə də təkamülü mərhələləri haqqında öncəki fəsillərdə daha ətraflı danışdıq. Araşdırmalardan məlum oldu ki, beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün üçüncü mərhələsi olan Bretton-Vudz valyuta sisteminin yaranması dünya ölkəri arasındakı xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin, habelə ödəniş vasitəsi kimi qızılın saxlanması, bununla yanaşı ABŞ dollarının üstün mövqeyə malik olması kimi mühüm məsələlər xüsusi tənzimlənmə vasitəsinin yaranması zərurətini ortaya çıxartdı. Belə yaranmış tənzimlənmə vasitələrindən biri də Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaranması idi.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun əsası 1944-cü ildə ABŞ-ın Hempşir şəhərinin Bretton-Vudz əyalətində dünya ölkələrinin xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin həyata keçirilməsində ödəniş vasitəsinin müəyyən olunmasına həsr olunmuş beynəlxalq konfransda qoyulmuşdur. Beynəlxalq maliyyə institutlarından sayılan Beynəlxalq Valyuta sisteminin yaradılmasının əsas məqsədləri aşağıdakılar olmuşdur:[25. Səh. 18]

- Dünya ölkələri arasında valyuta-maliyyə sahəsində əməkdaşlığı təmin etmək;

➤ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin iqtisadi cəhətdən inkişafına kömək etmək məqsədilə tarazlı inkişafa və beynəlxalq ticarətin genişlənməsinə şərait yaratmaq;

➤ Beynəlxalq xarici iqtisadi əlaqələrin qarşısını ala biləcək potensial əngəlləri və Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin tədiyyə balansındakı qeyri-stabilliyi aradan qaldırmaq məqsədilə həmin ölkələrə daha aşağı faizli kreditlərin verilməsini təmin etmək;

➤ Beynəlxalq xarici-iqtisadi və ticarət münasibətlərinə əngəl yaradan valyutaların idxalındakı məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına yardım etmək.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun idarə edilməsi fondun üzvlüyündə olan hər bir ölkənin idarəedici və onun müavini qismində çıxış etməyinə əsaslanan İdarəedicilər Şurası tərəfindən həyata keçirilir. İdarəedicilər Şurası Beynəlxalq Valyuta Fondunun ali rəhbər orqanı hesab olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun idarəedici direktorlarının sayı 53-dür. Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin heç də hamısı eyni səs hüququna malik deyildirlər. Beynəlxalq Valyuta Fonduna daxil olan ölkələr içərisində daha yüksək səsə malik olan ölkələrin siyahısı aşağıdakı cədvəldə əhatəli şəkildə verilmişdir.[52]

Cədvəl 2.3.

№	BVF-da həlledici səs hüquqlu ölkələr	Faizlə göstəricilər
1	ABŞ	17.78%
2	Almaniya	5.58%
3	Yaponiya	5.53%
4	Fransa	4.98%
5	Böyük Britaniya	4.48%

6	Səudiyyə ərəbistanı	3.45%
7	İtaliya	3.09%
8	Rusiya	2.90%

Mənbə: International Monetary Fund. <http://www.imf.org/en/About>

Cədvəl 2.3-dən də açıq-aydın göründüyü kimi Beynəlxalq Valyuta Fonduna daxil olan ölkələr içərisində ən çox səs sayına malik olan dövlət Amerika Birləşmiş Ştatlarıdır. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz ABŞ dollarının beynəlxalq ödəniş-hesablaşma vasitəsi kimi istifadə olunması ilə bağlıdır.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun fəaliyyəti iki əsas məqsədə xidmət edir. Həmin məqsədlər aşağıdakılardır:[24. Səh. 109]

- Üzv ölkələrin tədiyyə balansındakı qeyri-stabilliyinin aradan qaldırılmasını təmin etmək;
- Ölkələrin makroiqtisadi sabitliyinə yönəldilmiş tədbirlərin icra olunmasının təmin olunması

Beynəlxalq Valyuta Fonduna üzv olan ölkələrin bu fonddan götürdükləri kreditin həcmi kvotanın ümumi həcmnin 25%-dən yüksək ola bilməz. Daha yüksək həcmdə maliyyə resurslarının cəlb olunması üçün Beynəlxalq Valyuta Fondunun direktorunun xüsusi razılığı tələb olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun direktorunun vermiş olduğu qərar isə birmənalı olaraq həmin ölkənin ümumi-iqtisadi və maliyyə siyasətinin təhlili əsasında formalaşmış olur.

Ümumi götürsək, Beynəlxalq Valyuta Fondu krediti üzv ölkələrin müraciəti əsasında və həmin sözügedən ölkələrin iqtisadi vəziyyəti qiymətləndirildikdən sonra kreditin ayrılması ilə əlaqədar qərar qəbul olunur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin Fondun maliyyə ehtiyatlarından istifadə etməsi və ya kredit

götürməsi üçün Fond tərəfindən ölkələr qarşısında müəyyən şərtlər qoyulmuşdur. Bu şərtlərin əsas xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakılarla izah olunur:[22. Səh. 90]

➤ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər biri hissə-hissə üzən valyuta sisteminin tətbiqinə, beynəlxalq xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrində valyuta məhdudiyyətliliyinə, eləcə də inhisar xarakterə malik kapital hərəkətinə yol verməməlidir.

➤ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər biri mütəmadi olaraq ölkələrinin iqtisadi və maliyyə vəziyyəti barədə Fonda məlumat verməlidirlər.

➤ Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvlüyündə olan ölkələrin hər birində məqsədli devalvasiya siyasətinin həyata keçirilməsinə zərurət yarandığı təqdirdə, dərhal devalvasiyanın dərəcəsi haqqında məlumatı Fonda bildirməlidir.

Yalnız yuxarıda qeyd olunan şərtlərə əməl edən üzv ölkələr Beynəlxalq Valyuta Fondunun çox cüzi faizli kredit imkanlarından istifadə edə bilər. Eyni zamanda da Beynəlxalq Valyuta Fondundan kredit götürmüş ölkələr götürdükləri kreditin həcmindən asılı olaraq məsuliyyət daşıyırlar. Beynəlxalq Valyuta Fondundan götürülmüş kreditlərin qaytarılmaması və ya vaxtında qaytarılmaması müəyyən cəza tədbirlərinin tətbiqinə şərait yaratmış olur. Beynəlxalq Valyuta Fondunun əsas cəza tədbirləri yaranmış öhdəliyin səviyyəsindən asılı olaraq, Beynəlxalq Valyuta Fondu tərəfindən həmin ölkələrə güzəştli kreditlərin verilməsinin dayandırılması və hətta həmin ölkənin Fondun üzvlüyündən çıxması ilə nəticələnə bilər.

1944-cü ildə ABŞ-ın Hemptşir ştatının Bretton-Vudz əyalətində keçirilmiş və beynəlxalq xarici-iqtisadi əlaqələrin inkişafının əsasında dayanan ödəniş-hesablaşma vasitələrinin müəyyən edilməsinə həsr olunmuş Beynəlxalq konfransda əsas qoyulmuş maliyyə institutlarından biri də Dünya Bankıdır. Ümumi götürsək Bretton-Vudz konfransı iki əsas müqavilənin imzalanıb qüvvəyə minməsinə şərait yaratmışdır: [27. Səh. 28]

➤ Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaradılması haqqında müqavilənin təsdiq edilməsi;

➤ Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və yaxud da indiki adı ilə desək Dünya Bankının yaradılması haqqında müqavilənin təsdiq edilməsi.

Beynəlxalq Valyuta Fondunun yaranma səbəbləri və işləmə mexanizmi yuxarıda qeyd olunmuşdur. Dünya Bankının yaradılmasının da əsasında ölkələrin maliyyə vəziyyətinin qorunub saxlanması və iqtisadi cəhətdən zəif inkişaf etmiş ölkələrə daha aşağı faizli kreditlərin verilməsi məsələsini aktuallaşdırmaq olmuşdur. Beynəlxalq Valyuta Fondundan Fərqli olaraq Dünya Bankı daha çox üzvün toplaşdığı maliyyə institutu hesab olunur və BMT-nin əsas prinsiplərini əlində rəhbər tutaraq fəaliyyət göstərir.[26. Səh. 94]

1944-cü ilin 1 iyul tarixində Bretton-Vudz konfransının keçirilməsi nəticəsində yaranan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilk olaraq 38 ölkənin üzvlüyü nəticəsində fəaliyyətə başladı. Lakin artıq 50-60-cı illəri əhatə edən bir dövrdə üzv dövlətlərin sayının kəskin şəkildə artması prosesi baş verdi və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı adını dəyişərək Dünya Bankı adlanmağa başladı. Dünya bankı heç də hər kəsin klassik mənada qəbul etdiyi bank deyildir. O, BMT-nin ixtisaslaşmış maliyyə institutu hesab olunur. Bankın yaradılmasının əsas məqsədi İkinci Dünya Müharibəsindən sonrakı dövrdə müharibənin ağır təsirinə məruz qalmış ölkələrin maliyyə və yenidənqurma məsələlərinin həllinə kömək etmək olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi, Dünya Bankı klassik mənada qəbul edilən banklardan bir çox əlamətləri ilə fərqlənir. Həmin əlamətlərə aşağıdakılar daxildir:[31. Səh. 99]

➤ Dünya Bankında heç kəs hesab açma bilməz və bank əməliyyatı həyata keçirə bilməz.

➤ Dünya Bankının müştəriləri fiziki və ya hüquqi şəxslər, təsərrüfat subyektləri ola bilməz. Müştəri qismində yalnız və yalnız ayrı-ayrı dövlətlər çıxış edə bilərlər.

Dünya Bankının fəaliyyətinin əsasında iqtisadi cəhətdən inkişaf etməmiş və ya inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə dəstəyi göstərməklə həmin ölkələrdə iqtisadi canlanmanın təmin olunması dayanır. Heç şübhəsiz ki, burada maliyyə yardımı

dedikdə, aşağı faizli və qaytarılması zəruri olan maliyyə ehtiyatlarının istiqamətlənməsi prosesi başa düşülür.

Hal-hazırda Dünya Bankı ən böyük və nüfuzlu maliyyə institutu olmaqla özündə 189 ölkənin üzvlüyünü birləşdirir. Azərbaycan Respublikası da Dünya Bankı ilə qarşılıqlı iqtisadi əməkdaşlığı fəal surətdə həyata keçirən ölkələrin sırasındadır.

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi Dünya Bankı Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı kimi yaranmışdır. Daha sonra əhatə dairəsini genişləndirərək indiki adını almışdır. Bu mənada Dünya Bankı dedikdə, Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və eləcə də “Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası”nı əhatə edən maliyyə institutu başa düşülür. Lakin Dünya Bankının fəaliyyəti çoxşaxəli olduğundan adı çəkilən bu iki maliyyə təşkilatının fəaliyyəti Dünya Bankının xarakterik xüsusiyyətlərini tam əks etdirə bilmir. Bu baxımdan da bu iki maliyyə institutu ilə yanaşı, Dünya Bankı Qrupuna daxil olan digər 3 qurum da var. Bu qurumlara aşağıdakıları aid etmək olar:[31. Səh. 167]

- Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası;
- İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik;
- İnvestisiya Mübahisələrinin Həlli üzrə Beynəlxalq Mərkəz

Deməli onda yuxarıda qeyd etdiyimiz ilk iki maliyyə institutu ilə yanaşı, bu üç maliyyə institutunun vəhdətli fəaliyyəti Dünya Bankının fəaliyyətinin əsas məğzini təmin edir. Dünya Bankı ailəsini əmələ gətirən bu beş maliyyə institut vəhdətli fəaliyyət göstərməklə Dünya Bankının fəaliyyət mexanizminin mərkəzində dayanır. Başqa sözlə desək, Dünya Bankı bir maliyyə institutu deyildir. Tabeçiliyindəki beş maliyyə institutunun vəhdətli fəaliyyətinin nəticəsində Dünya Bankı öz mövcudluğunu qoruyur, dünya ölkələrinə məqsədli və aşağı faizli kreditlərin verilməsini təmin edir. Bununla da həmin ölkələrdə iqtisadi yüksəlişə və canlanmaya səbəb olmuş olur. Dünya Bankının zəif inkişaf etmiş ölkələrə kredit verməsinin əsas səbəblərindən biri də həmin ölkələrdəki iqtisadi vəziyyəti canlandırmaqla yanaşı, iqtisadi sabitliyin qorunmasını təmin etməkdir. Çünki iqtisadiyyat zəncirvari bir prosesdir və heç

şübhəsiz ki, hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatında baş vermiş neqativ nüanslar digər dövlətlərin iqtisadiyyatına da bu və ya digər səviyyədə öz təsirini etmiş olacaq.

Dünya Bankı Qrupunu və ya ailəsini əmələ gətirən maliyyə institutları aşağıdakı sxemdə tam əhatəli verilmişdir.[31. Səh. 210]

Sxem 2.3.

Dünya Bankı Qrupunun maliyyə institutları

Mənbə: “Atlas of global Development: A Visual Guide to the World’s Greatest Challenges (World Bank Atlas). 2016 məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Sxem 2.3-ün təhlilindən də görüldüyü kimi, Dünya Bankı Qrupuna aid olan iki əsas maliyyə institutları olan Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası əsasən inkişaf etməkdə olan dövlətlərə kreditin ayrılması məsələsini ön plana çəkir. Adları qeyd olunan maliyyə institutları inkişaf etmək olan ölkələrə güzəştli krediti müxtəlif istiqamətlər üzrə ayırmaqla bu sahələrin inkişafına təkan verməyə cəhd göstərir. Sözügedən həmin istiqamətlərə isə aşağıdakıları aid etmək olar:[32]

- İnsani inkişaf. Bura təhsil və sağlamlıq kimi sahələrin inkişafına yönəldilmiş kreditlər aid edilir.
- Kəndlərin və kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı. Bura kənd yerlərinə xidmətlərin göstərilməsi, eləcə də irriqasiya ilə əlaqədar şoran torpaqların azaldılması məqsədilə kreditlərin ayrılmasını aid etmək olar.
- Ətraf mühitin qorunması. Çirklənmənin azaldılması ilə əlaqədar kreditlərin verilməsi bu sahənin əsas prioritetlərindən hesab olunur.
- İnfrastruktur. Elektrik təchizatı, şəhərlərin artırılması və yolların çəkilməsi ilə əlaqədar yaranmış xərcləri qarşılamaq məqsədilə verilmiş kreditlər bu sahənin əsasında dayanır.
- İdarəetmə. Bura isə qanuni institutların yaradılması və inkişaf etdirilməsi, habelə anti-korrupsiya tədbirlərinin görülməsi nəticəsində yaranmış xərcləri qarşılamaq məqsədilə verilmiş kreditlər aid edilir.

Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası və Beynəlxalq Yenidənqurma və İnkişaf Bankı daha çox kasıb ölkələrə kredit verməklə yanaşı, bəzən qrantlar da ayırmaq iqtidarına malikdir. Qrantlar, adətən zəif inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə yeni iqtisadi və ticarət sahələrinin yaradılması və inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar olaraq

verilir. Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası və eləcə də İnvestisiya Təminatı üzrə Çoxtərəfli Agentlik isə daha çox özəl sektora kreditlərin verilməsini təmin edir və bu sahələrin investisiya təminatçısına çevrilmiş olur.

Dünya Bankının iqamətgahı ABŞ-ın paytaxtı Vaşinqtonda yerləşir və Bretton-Vudz konfransında imzalanmış müqaviləyə əsasən, Dünya Bankının Prezidenti ən böyük səhmdar ölkənin vətəndaşı olmalıdır və beş il müddətinə seçkilər vasitəsilə vəzifəyə təyin olunmalıdır.

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN İQTİSADİYYATINDA BEYNƏLXALQ ƏMƏKDAŞLIĞIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ VƏ PERSPEKTİVLƏRİ

3.1. İqtisadiyyatın kreditləşməsinin idarə olunmasının milli təcrübəsi

Kredit sistemi dedikdə, kredit-hesablaşma əlaqələrinin, kreditləşmənin forma ilə üsullarının və kredit-maliyyə institutlarının toplusu başa düşülür. Kredit sisteminin 2 forması vardır:

- Funksional forma;
- İnstitusional forma.

Funksional forma dedikdə, kreditləşmənin forma və metodları və eləcə də kredit münasibətlərinin məcmusu başa düşülür.

İnstitusional forma dedikdə isə, sərbəst pul vəsaitlərini bir yerdə cəmləşdirmiş, onları borc vermiş kredit sistemi və bir sözlə maliyyə-kredit təşkilatlarının məcmusu anlaşılır.

Funksional formadan baxıldıqda kredit sistemi bank, istehlak, kommersiya, ölkə, beynəlxalq kreditlə ortaya çıxır. Kredit sisteminin institusional strukturunun əsas istiqaməti banklardır. Tarixi baxımdan kredit sisteminin əsası kimi banklar çıxış edirdi.

Aşağıdakı cədvələ diqqət yetirək. Cədvəl 3.1-də Azərbaycanda fəaliyyət göstərən və aktivlərinin, nizamnamə kapitallarının, depozitlərinin və eləcə də kredit portfəllərinin həcminə görə fərqlənən 10 bankın siyahısı verilmişdir.

Cədvəl 3.1.

Sıra sayı	Banklar	Aktivlərin həcmi	Nizamnamə kapitalının həcmi	Depozitlərin həcmi	Kredit portfelinin ümumi həcmi
1.	Azərbaycan Beynəlxalq Bankı ASC	5527,917	240,000	1972,780	3760,812
2.	Kapital Bank ASC	781,936	30,000	291,196	508,341
3.	Xalq Bank ASC	650,790	72,828	445,871	494,716
4.	Bank Standard QSC KB	601,755	75,000	323,601	374,700
5.	Paşa Bank ASC	509,074	115,407	338,601	194,860
6.	Texnikabank ASC	506,014	53,685	255,747	364,335
7.	Access Bank QSC	373,020	41,800	91,189	271,821
8.	Unibank ASC	354,937	42,027	167,951	237,250
9.	Dəmirbank ASC	340,381	20,000	145,828	246,172
10.	Bank Respublika ASC	257,387	37,459	115,387	157,855

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən ən iri bankların siyahısı

Mənbə: <http://www.maliyye.gov.az> Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi

Cədvəl 3.1-in təhlilindən məlum olur ki, aktivlərinin həcminə görə Azərbaycan fəaliyyət göstərən ən iri bank Azərbaycan Beynəlxalq Bankıdır. 2017-ci il üzrə bankın aktivlərinin həcmi 5527.917 milyon manat, nizamnamə kapitalının həcmi 240.000 milyon manat kredit portfelinin ümumi həcmi isə 3760.812 milyon manata bərabərdir. Aktivlərinin həcminə görə ikinci yerdə Kapital Bank gəlir. Belə ki, 2017-ci ildə Kapital Bankın aktivlərinin ümumi həcmi 781.936 milyon manat, nizamnamə kapitalının həcmi 30.000 milyon manat, kredit portfelinin ümumi həcmi isə 508.341 milyon manat olmuşdur.

3.2. Azərbaycan maliyyə-kredit sistemində və onun qlobal maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri

Maliyyə sistemi dedikdə, bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə və qarşılıqlı əlaqədə olan maliyyə münasibətlərinin ayrı-ayrılıqla götürülmüş həlqələrinin məcmusu başa düşülür. Maliyyə sistemi vasitəsilə pul vəsaitlərinin bölgüsü, formalaşdırılması, təkrar bölgüsü və istifadəsi təmin olunur. Hər bir ölkənin özünəməxsus maliyyə sistemi

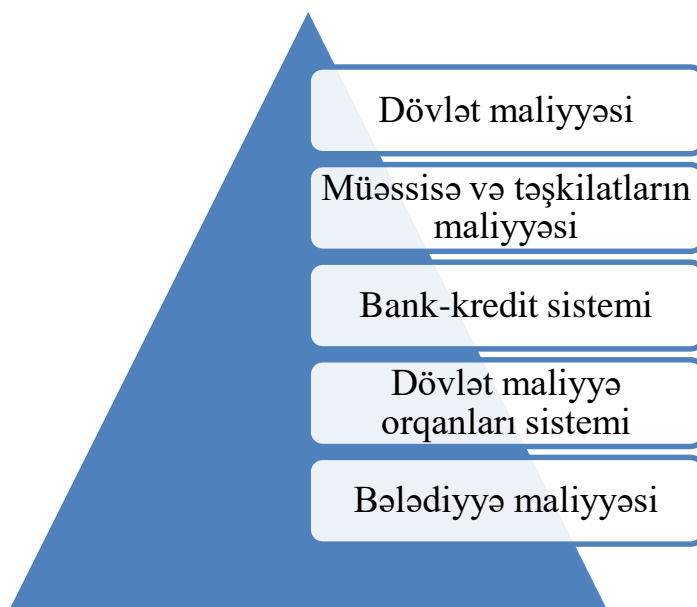
vardır. Hər bir ölkənin maliyyə sisteminin strukturuna pul tədavülünün və maliyyə münasibətlərinin tənzimlənməsini həyata keçirən maliyyə xarakterli idarələr daxil edilir. Maliyyənin əsas funksiyalarından birinin bölgü funksiyası olduğunu nəzərə alsaq, maliyyə məhz bu bölgü funksiyasını ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinin arasında maliyyə ehtiyatlarını bölməklə təmin edir. Maliyyə vəsaitləri fondlarının yaradılması və eləcə də istifadə olunma qaydasından asılı olaraq, maliyyə sistemlərini iki əsas qrupa bölmək olar. Sözügedən həmin qruplara aşağıdakıları şamil etmək olar:[53]

- ✓ Mərkəzləşdirilmiş və ya ümumdövlət maliyyəsi;
- ✓ Qeyri mərkəzləşdirilmiş və ya müəssisə və təşkilatlar başda olmaqla təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi.

Maliyyə sisteminə daha geniş aspektdən yanaşsaq görərik ki, maliyyə sistemi özündə eyni zamanda da bank-kredit sistemini də ehtiva edir. Bank-kredit sistemi dedikdə isə, bankların fəaliyyəti və yaxud da kreditin verilməsini təmin edən bank və ya bank olmayan kredit təşkilatlarının məcmusu başa düşülür.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin əhatəli izahı aşağıdakı sxem vasitəsilə verilmişdir:[53]

Sxem 3.1.

Mənbə: “Mərkəzi Bank və İqtisadiyyat Jurnalı”. №1, 2014

Sxem 3.1-də təsvir olunmuş mavi rəngli üçbucağı şərti olaraq Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemi hesab etsək, bu halda maliyyə sisteminə dövlət maliyyəsi, bələdiyyə maliyyəsi, bank-kredit sistemi, müəssisə və təşkilatların maliyyəsi və eləcə də dövlət maliyyə orqanları sisteminin daxil olduğunu deyə bilərik. Dövlət maliyyə orqanları sisteminə isə aşağıdakıları daxil etmək olar:[53]

- ✓ Dövlət büdcəsi;
- ✓ Büdcədən kənar fondlar;
- ✓ Dövlət krediti;
- ✓ Dövlət sığorta fondları;
- ✓ Kommersiya müəssisələri və təşkilatlarının maliyyəsi;
- ✓ Dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin maliyyəsi;
- ✓ İctimai birlik və təşkilatların maliyyəsi;
- ✓ Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi;
- ✓ Dövlət Xəzinədarlıq Agentliyi;
- ✓ Azərbaycan Respublikası subyektlərinin maliyyə orqanları;
- ✓ Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı;
- ✓ Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi;

Azərbaycan Respublikasının bank-kredit sistemi dedikdə isə, bank fəaliyyəti ilə məşğul olan, eləcə də kreditlərin verilməsini təmin edə bilən banklar və yaxud da bank olmayan kredit təşkilatları və maliyyə institutlarının məcmusu başa düşülür. Azərbaycan Respublikasının bank-kredit sisteminin əsas subyektləri aşağıdakılardır:

- ✓ Kommersiya bankları;
- ✓ Bank olmayan kredit təşkilatları;

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələri və bölmələri bir-birindən hər bir həlqənin fəaliyyət xüsusiyyətləri, maliyyə vəsaitlərinin

bölüşdürülməsi mexanizmi və eləcə də maliyyə sistemindəki roluna müvafiq olaraq fərqləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələrinin xarakteristikasına nəzər salsaq görürük ki, ən yüksək həlqə məhz Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi dedikdə, dövlətin mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyə vəsaitlərinin yaradılması və eləcə də istifadəsini nəzərdə tutan əsas maliyyə planıdır. Dövlət büdcəsi eyni zamanda da dövlətin əsas xərclərinin müəyyənləşdirilərək maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi funksiyasını icra edir. Azərbaycan Respublikasının büdcə sistemi hazırkı vəziyyətdə iki əsas səviyyədən ibarətdir:

- ✓ Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi;
- ✓ Bələdiyyə büdcəsi.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin əsas həlqələrindən biri də büdcədənənar dövlət fondlarıdır. Sözügedən bu fondlar Azərbaycan Respublikasına məxsus olsa da, büdcə sisteminə daxil deyildir və müvafiq qanunvericilik aktlarına uyğun olaraq tənzimlənir.

Xarakterinə görə büdcədənənar fondları iki əsas qrupa bölmək olar. Həmin qruplara aşağıdakıları aid etmək olar:[48]

- ✓ Sosial xarakterli fondlar;
- ✓ İqtisadi xarakterli fondlar.

Büdcədənənar fondların yaradılmasında əsas məqsəd əhali qruplarına sosial xidmətlərin göstərilməsi üzrə maliyyələşmənin təmin olunmasıdır. Sosial xarakterli büdcədənənar fondlara pensiya fondu, sosial sığorta fondu və məcburi tibbi sığorta fondu kimi təşkilatları misal göstərmək olar.

İqtisadi xarakterli büdcədənənar fondların yaradılmasının əsas məqsədi isə dövlətin iqtisadi vəzifələrinin həllini nəzərdə tutan məsələlər və tədbirlər üzrə maliyyələşmənin təmin edilməsidir. İqtisadi xarakterli büdcədənənar fondlara Dövlət Yol Fondu, Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu, Dövlət Neft Fondu, Təbiəti Mühafizə

Ehtiyat Fondu və digər bu qəbildən olan fondları misal göstərmək məqsədə müvafiq olar.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sistemində dövlət kreditləri xüsusi rola malikdirlər. Dövlət krediti dedikdə, dövlət tərəfindən əhaliyə, ayrı-ayrı təsərrüfat subyektlərinə öz xərclərinin ödənilməsinə təmin etmək məqsədilə verilmiş kredit münasibətlərinin məcmusu başa düşülür. Burada ödənişlər, yəni tədiyyələr dövlət büdcəsinə ödənməklə həyata keçirilir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin əsas həlqələrindən biri də sığorta fondlarıdır. Sığorta fondlarının yaradılmasında əsas məqsəd bədbəxt hadisələrin və təbii fəlakətlərin baş verməsi səbəbindən yaranmış maliyyə itkilərinin təmin olunmasıdır.

Məlumdur ki, Azərbaycan Respublikası müstəqillik əldə etdikdən sonra inzibati-amirlik sistemindən bazar iqtisadi sistemə keçid dövrünü yaşadı. Belə bir dövrdə xarici-iqtisadi əlaqələrin zəifliyi və inzibati-amirlik sistemindən qalmış prinsiplərin özünü doğrultmaması iqtisadi vəziyyəti getdikcə ağırlaşdırırdı. Bu səbəbdən də ölkədə aparılmış uğurlu islahatlar nəticəsində Azərbaycan Respublikası bugünkü mütərəqqi səviyyəsinə gəlib çatmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası digər ölkələrlə xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi məqsədilə aparıcı beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına, qlobal və regional maliyyə institutlarına üzv olmaqla həm iqtisadi sabitliyi təmin edə bildi, həm iqtisadi artım tempinin ardıcıl artan olmasına şərait yaratdı, həmçinin də xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin kifayət qədər möhkəmlənməsinin əsasını qoymuş oldu.

Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə olunduqdan sonra ilk üzv olduğu beynəlxalq maliyyə təşkilatı müsəlman ölkələrinin toplaşdığı İslam İnkişaf Bankıdır. Belə ki, 1991-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası İslam İnkişaf Bankının üzvüdür. İslam İnkişaf Bankına üzv seçilməklə Azərbaycan Respublikası müsəlman ölkələri ilə xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrini xeyli genişləndirmiş oldu. İslam İnkişaf Bankı ilə Azərbaycan Respublikasının ən əsas ortağ cəhətlərindən biri də təşkilata üzv

olan ölkələrin əksəriyyətinin neft ixracatçısı olması ilə izah olunur. Məlumdur ki, İslam İnkişaf Bankı regional təşkilatdır və İran hövzəsi ətrafı regionda daha qlobal fəaliyyətdədir.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin sentyabrın ayının 18-i tarixindən etibarən Beynəlxalq Valyuta Fondunun da üzvlüyünə daxil olmaqla xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişləndirilməsi istiqamətində həlledici addım atmış oldu. Azərbaycan Respublikası indiki dövrə qədər Beynəlxalq Valyuta Fondundan altı proqramın həyata keçirilməsi ilə əlaqədar olaraq kredit yardımı almışdır. Lakin 2005-ci il tarixindən etibarən Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Valyuta Fondu ilə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərsə də, həmin Fondan kredit alınmasından imtina edib. Azərbaycan hökuməti ilə Beynəlxalq valyuta Fondunun danışıqlarında dövlət banklarının özəlləşdirilməsi, sənayenin inkişaf etdirilməsi, Neft Fondunun fəaliyyətində şəffaflığın təmin olunması, neft gəlirlərinin səmərəli istifadə olunmasının təmin olunması, enerji və su təchizatı problemlərinin aradan qaldırılması və bu sahələrdə islahatların aparılması zərurəti əsas prioritet olaraq qəbul edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dünya Bankına 1992-ci ildə üzv seçilmişdir. Lakin Dünya Bankı ilə Azərbaycan Respublikası arasındakı əlaqələrin daha da genişlənməsi 1995-ci illərdən başlayır. Məlum olduğu kimi, Dünya Bankı Qrupuna aşağıdakı banklar daxildir:

- ✓ Dünya Bankı;
- ✓ Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası;
- ✓ Çoxtərəfli Sərmayə Qoyuluşunu Sığortalayan Agentlik;
- ✓ Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası.

Azərbaycan Respublikası Dünya Bankı Qrupuna daxil olan bütün maliyyə institutlarının üzvüdür. Belə ki, 1992-ci ildən etibarən Azərbaycan Respublikası Dünya Bankı və Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının üzvüdür. 1995-ci ildən etibarən isə Respublikamız Çoxtərəfli Sərmayə Qoyuluşunu Sığortalayan Agentliyin və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının üzvüdür.

Dünya Bankının Azərbaycan Respublikası ilə əməkdaşlığının əsas qayəsini dövlət neft ehtiyatlarının düzgün idarə edilməsi, bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi məqsədilə düzgün investisiya siyasətinin icrasının təmin edilməsi və digər bu səpkili məsələlər təşkil edir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq ödəniş vasitələrinin müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır. Bu zərurəti aradan qaldırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunmuşdur. Belə ki, ödəniş vasitəsi kimi ilk olaraq əmtəələr dövriyyəyə girmiş, barter üsullarından istifadə olunmuş, daha sonralar isə beynəlxalq ödənişi təmin etmək vasitəsilə puldan və ya pulun ekvivalenti olan vasitələrdən istifadə olunmuşdur. İlk vaxtlar metal pullar dövriyyəyə buraxılmış, daha sonra isə metal pulların daha tez xarab olması, paslanması və digər bu kimi səbəblərdən qızılın dövriyyəyə girməsi zərurəti yaranmışdır. Belə ki, məlum olduğu kimi qızıl uzun müddət istifadə oluna bilər və pulun ekvivalenti kimi maddi dəyər ifadə edə bilər. Beləliklə ödəniş vasitələri yaranmağa başladı. Beynəlxalq ödəniş vasitələrinin yaranıb formalaşması nəticəsində artıq beynəlxalq ticarətdə və eləcə də alqı-satqı proseslərində qızıldan, daha sonralar isə qızılı əvəz etmək iqtidarında olan kağız pullardan istifadə olunmağa başladı. Kağız pul olaraq elə valyuta seçilməli idi ki, həmin valyuta yüksək dönərliliyə malik olsun. Başqa sözlə desək, həmin valyuta digər ölkələrin milli valyutalarına asanlıqla çevrilə bilsin. Qəbul olundu ki, həmin dövr üçün yüksək dönərliliyə malik valyutalar ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqidir. Uzun müddət dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində ödəniş vasitəsi kimi ABŞ dollarından və ingilis funt-sterlinqindən istifadə olundu. Lakin bir müddət sonra ingilis funt-sterlinqi də sıradan çıxdı və bundan sonra beynəlxalq ödənişləri təmin etmək üçün ABŞ dolları vahid hökmranlıq qazanmış oldu. Bütün bu proseslərin hər biri beynəlxalq valyuta sistemlərinin inkişaf və təkamül dövrlərinə təsadüf edir.

“Dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizmi və onun idarə olunması mexanizmi” mövzusunda dissertasiya işinin təhlili əsasında aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində əsas alətdir. İstər maliyyə axınlarının

hərəkəti, istərsə də dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarəti təmin edən beynəlxalq valyuta-ödəniş vasitələrinin tənzimlənməsi mexanizmi məhz beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticəsidir.

2. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılmasının əsas məqsədi bu təşkilatlara üzv olan ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi, ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, bir dövlətdən digərinə maliyyə axınlarının düzgün idarə edilməsi mexanizminin formalaşdırılmasıdır.
3. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kredit ayırmalarındakı əsas məqsəd faiz, yəni mənfəət əldə etmək deyildir. Belə ki, bəzi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, xüsusən də Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi nəhəng maliyyə institutunun aşağı faizli kredit verməsində əsas məqsəd ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsidir. Burada kreditin həcminə tətbiq edilən aşağı faizlər isə yalnız beynəlxalq maliyyə təşkilatının özünün saxlanma xərclərinin təmin olunması məqsədi daşıyır. Tədqiqat işi nəticəsində məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından hətta elələri də mövcuddur ki, kreditləri faizsiz verir. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı, bu təşkilatın da verdiyi kreditlərdə yalnız 0.75% yığım tətbiq olunması təşkilatın özünü saxlanma xərcini təmin etməsindən başqa bir şey deyildir.
4. Bəzi maliyyə təşkilatları islami qaydalarla fəaliyyətdədir. Buna misal olaraq İslam İnkişaf Bankını göstərmək olar. Gəlirdə müştərəklik prinsipini seçən İslam İnkişaf Bankı vermiş olduğu kreditə görə heç bir faiz və ya komisiyon-yığım tələb etmir və yalnız və yalnız islami qaydalara uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.

Dissertasiya işinin əhatəli təhlili zamanı Azərbaycanda maliyyə sistemi və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıq mexanizmi də əhatəli şəkildə tədqiq olundu. Tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, müstəqil dövlət olaraq fəaliyyət göstərən və öz suverenliyini açıq şəkildə bəyan edən respublikamız artıq bir neçə beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq edir. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövrdə aparmış olduğu uğurlu

siyasətin nəticəsi olaraq bu gün respublikamız özünün qürub dövrünü yaşayır və daim artan xətt üzrə inkişaf edir. Heç şübhəsiz ki, bu inkişafın əsasında beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin düzgün təşkili, eləcə də beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqə dayanır. Əgər Azərbaycan Respublikası müstəqilliyin ilk illərində yalnız idxal əməliyyatları həyata keçirirdisə, artıq dövlətimiz dünya bazarında ixracatçı ölkə kimi də çıxış edir.

Çox sevindirici hallardan biri də odur ki, müstəqillik dövrü təzə qazanılan vaxt dünya bazarına yalnız xammal kimi çıxma bilirdiksə, hazırda məhsul istehsalçısı kimi dünya bazarına çıxma və mövcud rəqabətə tab gətirə bilirik. Azərbaycan Respublikasının aparmış olduğu uğurlu siyasətin nəticəsi olaraq, bu gün dövlətimiz hətta kapital ixracatçısı kimi funksiyanın da öhdəsindən gəlmək iqtidarındadır. Heç şübhəsiz ki, bütün bunların əsasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin güclənməsi dayanır.

Dissertasiya işinin əhatəli təhlili nəticəsində Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində aşağıdakı təkliflərin realizə olunması daha səmərəli görünə bilər:

1. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrin daha da genişləndirilməsi;
2. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının düzgün istifadəsi məqsədilə tənzimlənmə mexanizminin yaradılması;
3. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəldilməsi;
4. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və bu sahədə daha təcrübəli olan ölkələrin mövcud praktikasının öyrənilməsi.

Dünya valyuta sistemi indiki müasir vəziyyətinə birdən-birə qovuşmamışdır. Uzun təkamül yolu keçərək indiki səviyyəsinə çatmış beynəlxalq valyuta-maliyyə

sistemi milli iqtisadiyyatların və ya milli təsərrüfatların ölkə hüduqlarını aşaraq beynəlmiləlləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Beynəlxalq valyuta sisteminin yaranmasını zərurətə çevirən məhz dövlətlərarası iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ərazi məhdudiyəti tanımaması olmuşdur.

Beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülündə əhəmiyyət daşıyan dörd mərhələnin araşdırılması nəticəsində belə bir ortaq fikrə gəlmək olar ki, beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün hər bir mərhələsi özündən əvvəlki mərhələlərin bir neçə xarakterik xüsusiyyətlərini daşıyır. Eyni zamanda da hər sonrakı mərhələ özündən əvvəl mövcud olmuş mərhələdəki çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Məsələn, Paris valyuta sistemi sırf beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi qızıldan istifadəni əsas götürürdüsə, daha sonra yaranmış Genuya valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi yalnız qızılı deyil, qızılla yanaşı ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqini də əsas götürürdü. Genuya valyuta sistemini əvəzləyən Bretton-Vudz valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi həm qızıl standartını saxlamağı, həm də ABŞ dollarını əsas götürmüşdür. Çünki digər beynəlxalq ödəniş vasitəsi olan ingilis funt-sterlinqi həmin dövrdə mövcud tələblərlə ayaqlaşa bilməmişdir. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz Böyük Britaniyanın qızıl ehtiyatlarının kifayət qədər olmaması əsas göstərilirdi. Və nəhayətində son mərhələ olan Yamayka valyuta sistemi isə ABŞ dollarının digər ölkələrin valyuta məzənnələri ilə bərabərliyinə əsaslandı və ən əsası digər üç mərhələnin hər birində olan qızıl standartını ləğv etmiş oldu.

Azərbaycan Respublikasında kredit bazarını qurulmağı öncə iqtisadi durğunluq, inflyasiya, resursların məhdudluğu və inhisarlaşmış qiymətlər mühitində son dərəcə çətin bir şəraitdə reallaşdırılırdı. Lakin düzgün iqtisadi idarəetmə siyasəti nəticəsində qarşıya çıxan bütün problemləri asanlıqla aradan qaldırılmış, kredit bazarının inkişafı təmin edilmiş və artıq ölkədə bu sahədə bir sıra nəaliyyətlər əldə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələri və bölmələri bir-birindən hər bir həlqənin fəaliyyət xüsusiyyətləri, maliyyə vəsaitlərinin

bölüşdürülməsi mexanizmi və eləcə də maliyyə sistemindəki roluna müvafiq olaraq fərqləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələrinin xarakteristikasına nəzər salsaq görürük ki, ən yüksək həlqə məhz Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi dedikdə, dövlətin mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyə vəsaitlərinin yaradılması və eləcə də istifadəsini nəzərdə tutan əsas maliyyə planıdır. Dövlət büdcəsi eyni zamanda da dövlətin əsas xərclərinin müəyyənləşdirilərək maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi funksiyasını icra edir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Z.F.Məmmədov. "Beynəlxalq pul və kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul və kredit sistemi". Bakı-2012
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/bey_valyuta.pdf (İstifadəçi tarixçəsi: 10/20/2017)
2. Nurpaşa Novruzov, Xanoğlan Hüseynov. "Maliyyə". Bakı-2007
3. N.Quliyev, M.Mahmudov. "Beynəlxalq maliyyə əlaqələri" Bakı-2011
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/89_maliya.pdf (Tarix istifadəçilər: 21/10/2017)
4. V. Azizov. "Beynəlxalq pul və maliyyə münasibətləri." Bakı 2012
https://www.academia.edu/6604737/Beyn%C9%99lxalq_valyuta-maliyy%C9%99_m%C3%BCnasib%C9%99tl%C9%99ri (Tarix istifadəçilər: 10/21/2017)
5. V. Zeynalov. "Beynəlxalq Maliyyə". Bakı-2010 (İstifadə olunma tarixi 18.11.2017)
6. D. Bağirov, M.Həsənli. "Maliyyə". Bakı-2011 (İstifadəçi tarixi: 11/18/2012)
7. EA Balaeva, Ş.Xəmusieva, M. Sadıxov. "Beynəlxalq pul və kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul və kredit sistemi". Bakı-2003
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/bey_valyuta.pdf (Tarix istifadəçilər: 20/10/2017)
8. F. Kaşeva. "Pul, kredit, banklar". Bakı-2011
http://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/81_pul.pdf (İstifadəçi tarixi: 11/25/2017)
9. M.Hüseynov. "Maliyyə, pul dövriyyəsi və kredit". Bakı-2011
10. R.Məmmədov. "Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər." Bakı-2013
11. Hacızadə E.M. Sosialist İqtisadiyyat, Bakı: Elm, 2006, 509 p
12. Hacızadə EM, Bağırzadə E.R. Dünyadakı Azərbaycan iqtisadiyyatının reytingi.

- Bakı: Elm. 2011, 128 s.
13. Böyük İqtisadi ensiklopediya. VII cild. / akademik Ziyad Səmədzadənin baş redaktoru ilə. Bakı: Məktub nəşriyyatı, 2012-2015.
 14. Z.F.Məmmədov. Beynəlxalq pul-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul sistemi. (Manual). Bakı, Azərneşr 2012, s. 504
 15. NR Kuliev, MM Makhmudov Beynəlxalq maliyyə münasibətləri. Bakı, 2011.s.213
 16. Ələkbərov Ə.H., MVLəliyev, S.Məmmədov, M.K.Ramazanov. "Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar". Bakı. 2010
 17. Osman Nuri Araz, Elçin Süleymanov "Azərbaycan iqtisadiyyatı". BAKI 2010
 18. Muzaffar Məmmədov, Elçin İbadov. "Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar". Bakı. 2008
 19. Cəlil Kərimov, Ayaz Orucov, Tahirə Kərimova. "Beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar". Bakı. 2008
 20. Zahid Məmmədov "Beynəlxalq pul-kredit və pul sistemi" BAKU-2008
 21. Əli Həsənov "Müasir beynəlxalq münasibətlər və Azərbaycanın xarici siyasəti". BAKI - 2005
 22. M. Sadıqov, EA Balaeva, Ş. Xamşev. "Beynəlxalq pul və kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul və kredit sistemi". Bakı. 2003
 23. Elçin Süleymanov "Azərbaycan və Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı
 24. Əlaqələr, Azərbaycan İstiqlaliyyətdən sonra Beynəlxalq Konfransın materialları, Bakı, 3-4 mart 2003, s. 101-102
 25. "Mərkəzi Bankın və İqtisadiyyatın jurnalı". №2, 2013
<https://www.cbar.az/standalone/the-central-bank-and-economy-2015-1/> (Tarix istifadəçilər: 25/10/2017)
 26. "Mərkəzi Bankın və İqtisadiyyatın jurnalı". №1, 2014
<https://www.cbar.az/pages/publications-researches/the-central-bank-and-economy-magazine-2015-number-2/> (Tarix istifadəçilər: 25/10/2017)

27. George Soros. "Açıq cəmiyyət dünya kapitalizmini islah edir." Moskva-2001
28. M. Eugene. 2011-ci <https://utmagazine.ru/posts/7770-mezhdunarodnaya-valyutnaya-sistema> »" Beynəlxalq Valyuta Sistemi (istifadə tarixi: 01/11/2017)
29. Avdokuşin E.F. Beynəlxalq pul və iqtisadi əlaqələr. - M., Maliyyə və Statistika, 2003.
30. Antonov NG, Pessel MA Xəta, kredit və bank. - M: Finstatinform, ASC, 2001.
31. Bugly VB, Liventsev N.N. Beynəlxalq pul və iqtisadi əlaqələr. - M., Maliyyə və Statistika, 2003.
32. B. Eichengreen. "Kapitalın qloballaşması: beynəlxalq pul sisteminin tarixi". 2-ci nəşr. 2008 <https://press.princeton.edu/titles/8753.html> (Əlavə olunmuş tarix: 11/3/2017)
33. R. Süleyman. "Beynəlxalq Valyuta Sistemi, 1945-1981". 1982 <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/infi.12069/pdf> (Tarix: 11/05/2017)
34. J. Richards. "Pulun ölməsi: beynəlxalq pul sisteminin gözlənilən dağılması". 2014 <https://www.goodreads.com/book/show/18114198-the-death-of-money> (Tarix istifadəçilər: 11/05/2017)
35. P. Salin. "Beynəlxalq pul sistemi və valyuta sistemi". 2016 <http://www.e-elgar.com/shop/the-international-monetary-system-and-the-theory-of-monetary-systems> (Tarix: 10/11/2017)
36. A.F.W. Plumtre. "Beynəlxalq pul sisteminin islahatı. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün xüsusi maraq göstərən bəzi nöqtələr." 2015 <http://www.thecommonwealth-ilibrary.org/commonwealth/imprints/r> (Tarix: 08/11/2017)
37. Jeffrey M. Chviroff. "Sermaye fikirləri: BVF və maliyyə liberallaşmasının artması." 2010 https://eh.net/book_reviews/capital-ideas-the-imf-and-the-rise-of-financial-liberalization/ (Tarix istifadəçilər: 10/11/2017)
38. Catherine C. Louvell. "Qanunvericilik beynəlxalq təşkilatı: ABŞ Konqresi, BVF və Dünya Bankı." 2011 <https://www.questia.com/library/politics-and->

- government/international-relations/international-organizations/imf (Tarix istifadəçilər: 11/12/2017)
39. Cooper N. Richard. "Lazımı islahat? BVF və Beynəlxalq Maliyyə Mimarisi." 2009 <https://www.questia.com/library/journal/1G1-195774204/necessary-reform-the-imf-and-international-financial> (Tarix: 11/11/2017)
40. Hafa Miranda. "BVF-nin Qlobal Maliyyə böhranı". 2010 <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.172.5927&rep=rep1&type=pdf> (tarix 08.11.2017 istifadə)
41. Woods Neur. "Seçilməyən hökumətlər: BVF-ni və Dünya Bankını daha məsuliyyətli etməli". 2003 https://www.researchgate.net/publication/227512958_Making_the_IMF_and_the_World_Bank_More_Accountable (Tarix: 10/11/2017)
42. Frederic Mişkin. "Növbəti böyük qloballaşma: əlverişsiz millətlər zənginlər üçün maliyyə sistemlərini necə istifadə edə bilərlər".
43. Robert O'Brien, Ann Marie Getz, Mark Williams. "Qlobal idarəetmə üzrə müsabiqə: çoxtərəfli iqtisadi institutlar və qlobal sosial hərəkətlər" 2000
44. Dieter Heribert. "BVF-nin azalması: geri çevrilirmi? Ləğv edilməli? ""
45. Barry Karin, Angela Wood. 2005-ci ildə "Beynəlxalq Valyuta Fondunun hesabatlılığı"
46. Randall W. Stone. "Kredit kreditləri: Beynəlxalq Valyuta Fondu və post-kommunist keçid" 2002
İnternet resursları:
47. Beynəlxalq maliyyə qurumları. <http://www.budget.az/main?content=341>
(İstifadəçi tarixi: 11/24/2017)
48. Azərbaycanla Dünya Bankı qrupu arasında əməkdaşlıq. <http://lib.aliev-heritage.org/tr/1731435.html> (Tarix 25.11.2017)
49. Azərbaycan Beynəlxalq Valyuta Fondu. <http://lib.aliev-heritage.org/tr/642922.html> (Tarix 11/25/2017)

50. Azərbaycanın maliyyə sistemi.

<http://www.mtk.az/content/?i=39&title=maliyye-ve-kredit-memmedova-nehayet>
(25/11/2017 istifadəçilərin tarixi)

51. Beynəlxalq maliyyə bazarları.

<http://kayzen.az/blog/B%C4%B0M/10863/beyn%C9%99lxalq-maliyy%C9%99-bazarlar%C4%B1.html> (Tarix User 11/25/2017)

52. Maliyyə bazarları. www.academia.az

53. Beynəlxalq Valyuta Fondu. <http://www.imf.org/en/About>

XÜLASƏ

Dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq ödəniş vasitələrinin müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır. Bu zərurəti aradan qaldırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunmuşdur. Belə ki, ödəniş vasitəsi kimi ilk olaraq əmtəələr dövriyyəyə girmiş, barter üsullarından istifadə olunmuş, daha sonralar isə beynəlxalq ödənişi təmin etmək vasitəsilə puldan və ya pulun ekvivalenti olan vasitələrdən istifadə olunmuşdur. İlk vaxtlar metal pullar dövriyyəyə buraxılmış, daha sonra isə metal pulların daha tez xarab olması, paslanması və digər bu kimi səbəblərdən qızılın dövriyyəyə girməsi zərurəti yaranmışdır. Belə ki, məlum olduğu kimi qızıl uzun müddət istifadə oluna bilər və pulun ekvivalenti kimi maddi dəyər ifadə edə bilər. Beləliklə ödəniş vasitələri yaranmağa başladı.

Beynəlxalq ödəniş vasitələrinin yaranıb formalaşması nəticəsində artıq beynəlxalq ticarətdə və eləcə də alqı-satqı proseslərində qızıldan, daha sonralar isə qızılı əvəz etmək iqtidarında olan kağız pullardan istifadə olunmağa başladı. Kağız pul olaraq elə valyuta seçilməli idi ki, həmin valyuta yüksək dönərliliyə malik olsun. Başqa sözlə desək, həmin valyuta digər ölkələrin milli valyutalarına asanlıqla çevrilə bilsin. Qəbul olundu ki, həmin dövr üçün yüksək dönərliliyə malik valyutalar ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqidir. Uzun müddət dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində ödəniş vasitəsi kimi ABŞ dollarından və ingilis funt-sterlinqindən istifadə olundu. Lakin bir müddət sonra ingilis funt-sterlinqi də sıradan çıxdı və bundan sonra beynəlxalq ödənişləri təmin etmək üçün ABŞ dolları vahid hökmranlıq qazanmış oldu. Bütün bu proseslərin hər biri beynəlxalq valyuta sistemlərinin inkişaf və təkamül dövrlərinə təsadüf edir.

SUMMARY

As a result of the expansion of foreign trade and economic relations between the countries, the need for international payment instruments has been identified. Various means have been used to address this need. Thus, as a means of payment, commodities were traded first, barter methods were used, and later, using international instruments, they were used as money or cash equivalents. In the beginning, metal coins were circulated, and then there was a need for gold to be circulated for more rapid destruction, rusting of metal coins and so on. As it is known, gold can be used for a long time and can prove material value as money equivalent. Thus, the means of payment began to emerge.

As international payment instruments emerged and formed, paper money was now used in international trade as well as in buying and selling processes that were able to replace gold and then gold. The currency should be selected as currency, so that the currency would have high returnability. In other words, that currency can easily be converted into national currencies of other countries. It was assumed that for the same period the highly recycled currencies are US dollars and British pound sterling. For a long time, US dollars and British pound sterling have been used as a means of payment for foreign trade and trade between the countries of the world. However, after a while, the British pound stagnated and after that, the US dollar gained a single sovereignty to secure international payments. All of these processes coincide with the development and evolution of international monetary systems.

РЕЗЮМЕ

В результате расширения внешнеторговых и экономических отношений между странами была выявлена необходимость в международных платежных инструментах. Для решения этой проблемы использовались различные средства. Таким образом, в качестве платежного средства сначала были проданы товары, использовались бартерные методы, а затем, используя международные инструменты, они использовались в качестве денег или эквивалентов денежных средств. Вначале циркулировали металлические монеты, а затем было необходимо, чтобы золото циркулировало для более быстрого разрушения, ржавления металлических монет и т. Д. Как известно, золото можно использовать в течение длительного времени и может доказать материальную ценность как денежный эквивалент. Таким образом, начали появляться средства платежа.

По мере появления и формирования международных платежных инструментов бумажные деньги теперь использовались в международной торговле, а также в процессах покупки и продажи, которые могли заменить золото, а затем золото. Валюта должна быть выбрана как валюта, так что валюта будет иметь высокую доходность. Другими словами, эта валюта может быть легко преобразована в национальные валюты других стран. Предполагалось, что за тот же период сильно переработанные валюты - доллары США и британский фунт стерлингов. Долгое время доллары США и британский фунт стерлингов использовались как средство оплаты внешней торговли и торговли между странами мира. Однако через некоторое время британский фунт застыл, и после этого доллар США получил единый суверенитет для обеспечения международных платежей. Все эти процессы совпадают с развитием и развитием международных валютных систем.

Kərimli Könül Elçin qızının “Dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizmi və idarə edilməsi” mövzusunda dissertasiyasının

Referatı

Mövzunun aktuallığı. Dünya dövlətləri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq ödəniş vasitələrinin müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır. Bu zərurəti aradan qaldırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunmuşdur. Belə ki, ödəniş vasitəsi kimi ilk olaraq əmtəələr dövriyyəyə girmiş, barter üsullarından istifadə olunmuş, daha sonralar isə beynəlxalq ödənişi təmin etmək vasitəsilə puldan və ya pulun ekvivalenti olan vasitələrdən istifadə olunmuşdur. İlk vaxtlar metal pullar dövriyyəyə buraxılmış, daha sonra isə metal pulların daha tez xarab olması, paslanması və digər bu kimi səbəblərdən qızılın dövriyyəyə girməsi zərurəti yaranmışdır. Belə ki, məlum olduğu kimi qızıl uzun müddət istifadə oluna bilir və pulun ekvivalenti kimi maddi dəyər ifadə edə bilir. Beləliklə ödəniş vasitələri yaranmağa başladı. Beynəlxalq ödəniş vasitələrinin yaranıb formalaşması nəticəsində artıq beynəlxalq ticarətdə və eləcə də alqı-satqı proseslərində qızıldan, daha sonralar isə qızılı əvəz etmək iqtidarında olan kağız pullardan istifadə olunmağa başladı. Kağız pul olaraq elə valyuta seçilməli idi ki, həmin valyuta yüksək dönrilliyə malik olsun. Başqa sözlə desək, həmin valyuta digər ölkələrin milli valyutalarına asanlıqla çevrilə bilsin. Qəbul olundu ki, həmin dövr üçün yüksək dönrilliyə malik valyutalar ABŞ dolları və eyni zamanda da ingilis funt-sterlinqidir. Uzun müddət dünya dövlətləri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində ödəniş vasitəsi kimi ABŞ dollarından və ingilis funt-sterlinqindən istifadə olundu. Lakin bir müddət sonra ingilis funt-sterlinqi də sıradan çıxdı və bundan sonra beynəlxalq ödənişləri təmin etmək üçün ABŞ dolları vahid hökmranlıq qazanmış oldu. Bütün bu proseslərin hər biri beynəlxalq valyuta sistemlərinin inkişaf və təkamül dövrlərinə təsadüf edir.

Dünya valyuta sistemi indiki müasir vəziyyətinə birdən-birə qovuşmamışdır. Uzun təkamül yolu keçərək indiki səviyyəsinə çatmış beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemi milli iqtisadiyyatların və ya milli təsərrüfatların ölkə hüdudlarını aşaraq beynəlmilləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Beynəlxalq valyuta sisteminin yaranmasını zərurətə çevirən məhz dövlətlərarası iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ərazi məhdudiyəti tanımaması olmuşdur.

Beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülündə əhəmiyyət daşıyan dörd mərhələnin araşdırılması nəticəsində belə bir ortaq fikrə gəlmək olar ki, beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün hər bir mərhələsi özündən əvvəlki mərhələlərin bir neçə xarakterik xüsusiyyətlərini daşıyır. Eyni zamanda da hər sonrakı mərhələ özündən əvvəl mövcud olmuş mərhələdəki çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Məsələn, Paris valyuta sistemi sırf beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi qızıldan istifadəni əsas götürürdüsə, daha sonra yaranmış Genuya valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi yalnız qızılı deyil, qızılla yanaşı ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqini də əsas götürürdü. Genuya valyuta sistemini əvəzləyən Bretton-Vudz valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi həm qızıl standartını saxlamağı, həm də ABŞ dollarını əsas götürmüşdür. Çünki digər beynəlxalq ödəniş vasitəsi olan ingilis funt-sterlinqi həmin dövrdə mövcud tələblərlə ayaqlaşa bilməmişdir. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz Böyük Britaniyanın qızıl ehtiyatlarının kifayət qədər olmaması əsas göstərilirdi. Və nəhayətində son mərhələ olan Yamayka valyuta sistemi isə ABŞ dollarının digər ölkələrin valyuta məzənnələri ilə bərabərliyinə əsaslandı və ən əsası digər üç mərhələnin hər birində olan qızıl standartını ləğv etmiş oldu.

Kredit latın sözü olan “gredetem-gredere” sözlərindən əmələ gəlib, etimadətme və ya inanma mənasına gəlir. Kredit ilə mübadilənin aparılması iqtisadi inkişafın ən son mərhələsini təşkil edir. Belə ki, insanlar pul-kredit münasibətləri yaranmadığı dövrlərdə malı mal ilə əvəz etmişlər. Daha sonralar isə pul və kredit anlayışları formalaşmağa başlamışdır. Kredit qarşılığı gələcəkdə ödəniləcək və etimad üzərində qurulmuş bir tədiyyə forması olaraq yaranmağa, formalaşmağa başlanılmışdır. Kredit

münasibətlərində yalnız kredit alanın ödəmə arzusu yetərli deyil, hətta kreditin məbləği qədər, hətta ondan daha yüksək dəyərdə qarşılığı və təminatı olmalıdır. Kredit etimada və yaxud da təminata əsaslanan bir əməliyyatdır. Kredit qənaət edilən pulların bazara axmasına və malların, işlərin və xidmətlərin ən faydalı şəkildə istifadəsinə yardımçı olur. Kredit cari pul ilə gələcəkdə mövcud ola biləcək pulun mübadiləsidir.

Yuxarıda qeyd olunanlar əsasında deyə bilərik ki, dissertasiya işinin mövzusu kifayət qədər aktualdır və bu sahənin tədqiqi məsələyə kompleks yanaşmanı tələb edir.

Dissertasiya işinin metodu. Dissertasiya işinin yazılmasında analiz və sintez, eyni zamanda da deduksiya və induksiya metodlarından istifadə edilmişdir. Belə ki, analiz metodu kimi mövzu tam şəkildə götürülmüş və daha sonra fəsilərə bölünərək ayrı-ayrılıqda təhlil olunmuşdur. Daha sonra isə sintez metodu vasitəsilə bu fəsilər iqtisadi sistemdə birləşdirilmişdir. İnduksiya metodu vasitəsilə dissertasiya işi haqqında iqtisadi faktlar toplanmış, sistemləşdirilmiş və araşdırılmışdır. Sonra isə deduksiya metodu vasitəsilə isə həmin əldə olunmuş faktlar əsasında ümumi prinsiplər, nəzəri ümumiləşdirmələr, başqa sözlə desək, əməli fəaliyyət üçün lazım olan zəruri tövsiyələr müəyyən edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqat işinin əsas məqsədi dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizmi və onun idarə edilməsi sisteminin tədqiq olunmasıdır. Dissertasiya işinin məqsədinə çatmaq üçün aşağıdakı əsas vəzifələrin icrası zəruridir:

- ✓ Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətlərinin konseptual əsasları əhatəli təhlil olunur;
- ✓ Beynəlxalq valyuta-kredit sistemlərinin yaranması, təkamülü və inkişaf mərhələləri tədqiq olunur;
- ✓ Dünya iqtisadiyyatının valyuta-kredit sisteminin fəaliyyətinin xarakterik xüsusiyyətləri tədqiq olunur;
- ✓ Qlobal və regional maliyyə təşkilatlarının əsas növləri və fəaliyyət mexanizmi əhatəli təhlil olunur;

- ✓ Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının qarşılıqlı münasibətləri, əməkdaşlığı və beynəlxalq investisiyalar sferasında rolu tədqiq olunur;
- ✓ Azərbaycan iqtisadiyyatı maliyyə-kredit sistemində və onun qlobal maliyyə institutları ilə əməkdaşlığının prioritetləri əhatəli şəkildə təhlil olunur.

Tədqiqatın predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin predmetinin əsasında dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizminin tədqiqi dayanır. Dissertasiya işinin obyektı isə dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizminin idarə edilməsi istiqamətində aparılmış tədqiqat ibarətdir.

Tədqiqat işinin informasiya bazası. Tədqiqat işinin informasiya bazasının əsasında beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi, beynəlxalq valyuta-maliyyə münasibətləri, beynəlxalq maliyyə və eləcə də beynəlxalq iqtisadi münasibətlər haqqında dərsliklər və dərs vəsaitləri təşkil edir. Bununla yanaşı, dissertasiya işinin yazılmasında müxtəlif internet ehtiyatlarının məlumatlarından da istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliyini aşağıdakılar təşkil edir:

- ✓ Beynəlxalq Valyuta Fondu və Dünya Bankının investisiyalar axınının rolu əhatəli təhlil olunur;
- ✓ Dövlətlərarası iqtisadi münasibətlər sisteminin tənzimlənməsinin əsas hərəkət verici qüvvəsi kimi beynəlxalq maliyyə-kredit institutları əhatəli təhlil olunur;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının xarakterik xüsusiyyətləri və fəaliyyət istiqamətləri tədqiq olunur;
- ✓ Beynəlxalq maliyyə-kredit institutlarının inkişaf strategiyaları əhatəli tədqiq olunur.

- ✓ Azərbaycan Respublikası ilə beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının qarşılıqlı fəaliyyətinin ölkə iqtisadiyyatına verə biləcəyi səmərə əhatəli tədqiq olunur.

Dünya ölkələri arasında xarici-iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi nəticəsində beynəlxalq ödəniş vasitələrinin müəyyən edilməsi zərurəti ortaya çıxmışdır. Bu zərurəti aradan qaldırılması üçün müxtəlif vasitələrdən istifadə olunmuşdur. Belə ki, ödəniş vasitəsi kimi ilk olaraq əmtəələr dövriyyəyə girmiş, barter üsullarından istifadə olunmuş, daha sonralar isə beynəlxalq ödənişi təmin etmək vasitəsilə puldan və ya pulun ekvivalenti olan vasitələrdən istifadə olunmuşdur. İlk vaxtlar metal pullar dövriyyəyə buraxılmış, daha sonra isə metal pulların daha tez xarab olması, paslanması və digər bu kimi səbəblərdən qızılın dövriyyəyə girməsi zərurəti yaranmışdır. Belə ki, məlum olduğu kimi qızıl uzun müddət istifadə oluna bilər və pulun ekvivalenti kimi maddi dəyər ifadə edə bilər. Beləliklə ödəniş vasitələri yaranmağa başladı. Beynəlxalq ödəniş vasitələrinin yaranıb formalaşması nəticəsində artıq beynəlxalq ticarətdə və eləcə də alqı-satqı proseslərində qızıldan, daha sonralar isə qızılı əvəz etmək iqtidarında olan kağız pullardan istifadə olunmağa başladı. Kağız pul olaraq elə valyuta seçilməli idi ki, həmin valyuta yüksək dönərliliyə malik olsun. Başqa sözlə desək, həmin valyuta digər ölkələrin milli valyutalarına asanlıqla çevrilməsinə bilsin. Qəbul olundu ki, həmin dövr üçün yüksək dönərliliyə malik valyutalar ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqidir. Uzun müddət dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrində ödəniş vasitəsi kimi ABŞ dollarından və ingilis funt-sterlinqindən istifadə olundu. Lakin bir müddət sonra ingilis funt-sterlinqi də sıradan çıxdı və bundan sonra beynəlxalq ödənişləri təmin etmək üçün ABŞ dolları vahid hökmranlıq qazanmış oldu. Bütün bu proseslərin hər biri beynəlxalq valyuta sistemlərinin inkişaf və təkamül dövrlərinə təsadüf edir.

“Dünya iqtisadiyyatının kreditləşmə mexanizmi və onun idarə olunması mexanizmi” mövzusunda dissertasiya işinin təhlili əsasında aşağıdakı nəticələr əldə olunmuşdur:

1. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları dünya ölkələri arasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin tənzimlənməsində əsas alətdir. İstər maliyyə axınlarının hərəkəti, istərsə də dünya ölkələri arasında beynəlxalq ticarəti təmin edən beynəlxalq valyuta-ödəniş vasitələrinin tənzimlənməsi mexanizmi məhz beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının fəaliyyətinin nəticəsidir.
2. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarının yaradılmasının əsas məqsədi bu təşkilatlara üzv olan ölkələrdə iqtisadi artım tempinin yüksəldilməsi, ölkənin mövcud iqtisadi vəziyyətinin daha da yaxşılaşdırılması, bir dövlətdən digərinə maliyyə axınlarının düzgün idarə edilməsi mexanizminin formalaşdırılmasıdır.
3. Beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının kredit ayırmalarındakı əsas məqsəd faiz, yəni mənfəət əldə etmək deyildir. Belə ki, bəzi beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının, xüsusən də Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi nəhəng maliyyə institutunun aşağı faizli kredit verməsində əsas məqsəd ölkələrin iqtisadi vəziyyətinin qorunması və daha da inkişaf etdirilməsidir. Burada kreditin həcminə tətbiq edilən aşağı faizlər isə yalnız beynəlxalq maliyyə təşkilatının özünün saxlanma xərclərinin təmin olunması məqsədi daşıyır. Tədqiqat işi nəticəsində məlum oldu ki, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından hətta elələri də mövcuddur ki, kreditləri faizsiz verir. Məsələn, İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı. Bu təşkilatın da verdiyi kreditlərdə yalnız 0.75% yığım tətbiq olunması təşkilatın özünü saxlanma xərcini təmin etməsindən başqa bir şey deyildir.
4. Bəzi maliyyə təşkilatları islami qaydalarla fəaliyyətdədir. Buna misal olaraq İslam İnkişaf Bankını göstərmək olar. Gəlirdə müştərəklilik prinsipini seçən İslam İnkişaf Bankı vermiş olduğu kreditə görə heç bir faiz və ya komisiyon-yığım tələb etmir və yalnız və yalnız islami qaydalara uyğun olaraq fəaliyyət göstərir.

Dissertasiya işinin əhatəli təhlili zamanı Azərbaycanda maliyyə sistemi və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə əməkdaşlıq mexanizmi də əhatəli şəkildə tədqiq olundu. Tədqiqat nəticəsində məlum oldu ki, müstəqil dövlət olaraq fəaliyyət göstərən və öz suverenliyini açıq şəkildə bəyan edən respublikamız

artıq bir neçə beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq edir. Azərbaycan Respublikasının müstəqillik əldə etdikdən sonrakı dövrdə aparmış olduğu uğurlu siyasətin nəticəsi olaraq bu gün respublikamız özünün qürub dövrünü yaşayır və daim artan xətt üzrə inkişaf edir. Heç şübhəsiz ki, bu inkişafın əsasında beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sisteminin düzgün təşkili, eləcə də beynəlxalq maliyyə təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqə dayanır. Əgər Azərbaycan Respublikası müstəqilliyin ilk illərində yalnız idxal əməliyyatları həyata keçirirdisə, artıq dövlətimiz dünya bazarında ixracatçı ölkə kimi də çıxış edir.

Çox sevindirici hallardan biri də odur ki, müstəqillik dövrü təzə qazanılan vaxt dünya bazarına yalnız xammal kimi çıxma bilirdiksə, hazırda məhsul istehsalçısı kimi dünya bazarına çıxma və mövcud rəqabətə tab gətirə bilirik. Azərbaycan Respublikasının aparmış olduğu uğurlu siyasətin nəticəsi olaraq, bu gün dövlətimiz hətta kapital ixracatçısı kimi funksiyanın da öhdəsindən gəlmək iqtidarındadır. Heç şübhəsiz ki, bütün bunların əsasında xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin güclənməsi dayanır.

Dissertasiya işinin əhatəli təhlili nəticəsində Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqəsi sahəsində aşağıdakı təkliflərin realizə olunması daha səmərəli görünə bilər:

1. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqələrin daha da genişləndirilməsi;
2. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının düzgün istifadəsi məqsədilə tənzimlənmə mexanizminin yaradılması;
3. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatlarından götürülmüş maliyyə resurslarının qeyri-neft sahələrinin inkişafına yönəldilməsi;
4. Beynəlxalq maliyyə-kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan və bu sahədə daha təcrübəli olan ölkələrin mövcud praktikasının öyrənilməsi.

Dünya valyuta sistemi indiki müasir vəziyyətinə birdən-birə qovuşmamışdır. Uzun təkamül yolu keçərək indiki səviyyəsinə çatmış beynəlxalq valyuta-maliyyə sistemi milli iqtisadiyyatların və ya milli təsərrüfatların ölkə hüdudlarını aşaraq beynəlmilləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Beynəlxalq valyuta sisteminin yaranmasını zərurətə çevirən məhz dövlətlərarası iqtisadi və ticarət əlaqələrinin genişlənməsi və ərazi məhdudluğu tanınamaması olmuşdur.

Beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülündə əhəmiyyət daşıyan dörd mərhələnin araşdırılması nəticəsində belə bir ortaq fikrə gəlmək olar ki, beynəlxalq valyuta sisteminin təkamülünün hər bir mərhələsi özündən əvvəlki mərhələlərin bir neçə xarakterik xüsusiyyətlərini daşıyır. Eyni zamanda da hər sonrakı mərhələ özündən əvvəl mövcud olmuş mərhələdəki çatışmazlıqların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Məsələn, Paris valyuta sistemi sırf beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi qızıldan istifadəni əsas götürürdüsə, daha sonra yaranmış Genuya valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi yalnız qızılı deyil, qızılı yanaşı ABŞ dolları və ingilis funt-sterlinqini də əsas götürürdü. Genuya valyuta sistemini əvəzləyən Bretton-Vudz valyuta sistemi beynəlxalq ödəniş vasitəsi kimi həm qızıl standartını saxlamağı, həm də ABŞ dollarını əsas götürmüşdür. Çünki digər beynəlxalq ödəniş vasitəsi olan ingilis funt-sterlinqi həmin dövrdə mövcud tələblərlə ayaqlaşa bilməmişdir. Bunun da əsas səbəbi kimi məhz Böyük Britaniyanın qızıl ehtiyatlarının kifayət qədər olmaması əsas göstərilirdi. Və nəhayətində son mərhələ olan Yamayka valyuta sistemi isə ABŞ dollarının digər ölkələrin valyuta məzənnələri ilə bərabərliyinə əsaslandı və ən əsası digər üç mərhələnin hər birində olan qızıl standartını ləğv etmiş oldu.

Azərbaycan Respublikasında kredit bazarını qurulması əvvəlcə iqtisadi durğunluq, inflyasiya, resursların məhdudluğu və inhisarlaşmış qiymətlər şəraitində son dərəcə çətin bir şəraitdə reallaşdırılırdı. Lakin düzgün iqtisadi idarəetmə siyasəti nəticəsində qarşıya çıxan bütün problemləri asanlıqla aradan qaldırılmış, kredit bazarının inkişafı təmin olunmuş və artıq respublikada bu sahədə müəyən nəaliyyətlər əldə olunmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələri və bölmələri bir-birindən hər bir həlqənin fəaliyyət xüsusiyyətləri, maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi mexanizmi və eləcə də maliyyə sistemindəki roluna müvafiq olaraq fərqləndirilir.

Azərbaycan Respublikasının maliyyə sisteminin ayrı-ayrı həlqələrinin xarakteristikasına nəzər salsaq görürük ki, ən yüksək həlqə məhz Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsidir. Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi dedikdə, dövlətin mərkəzləşdirilmiş qaydada maliyyə vəsaitlərinin yaradılması və eləcə də istifadəsini nəzərdə tutan əsas maliyyə planıdır. Dövlət büdcəsi eyni zamanda da dövlətin əsas xərclərinin müəyyənləşdirilərək maliyyələşdirilməsinin təmin edilməsi funksiyasını icra edir.